



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



SØNDERJYSKE ÅRBØGER

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

I. HALVBIND 1959

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

afholder

Å R S M Ø D E

søndag d. 31. maj kl. 14,00 på
Rugkobbelskolen i Åbenrå.

D a g s o r d e n :

Beretning.

Regnskab.

Beretning og regnskab
for Sønderjysk månedsskrift.

Valg (efter tur afgår *W. Chri-
stiansen, K. Fanø, J. Holdt*
og *J. Hvidtfeldt*).

Forslag om lovændringer:

Fra § 2: »Medlemsbidraget fast-
sættes på årsmødet« foreslås ænd-
ret til: »Medlemsbidraget fast-
sættes af styrelsen«. Fra § 6:
»Kalenderåret er samfundets
regnskabsår« foreslås ændret til:
»Foreningens regnskabsår går
fra 1. april til 31. marts«.

Eventuelt.

K a f f e b o r d.

Foredrag af overarkivar, dr.
phil. *Holger Hjelholt*: »Marts-
revolutionen 1848 i Kiel og
Nordslesvig«.

Korte foredrag ved museums-
inspektør *H. Neumann*: »Den
nye museumsordning og Nord-
slesvig« og magister *S. Schou-
bye*: »Tønders sølvsmede.«

Efter mødet bliver der lejlighed til
at bese Rugkobbelskolen.

I. HALVBIND 1959

- Arkivar *Ole Karup Peder-
sen*, København:
Hr. Anker Jensen Buch
til Ballum..... 1—30
- Sognepræst *H. Hejselbjerg
Paulsen, Fjelstrup*:
Fra de nationale valg-
tid i Sønderjylland ... 31—56
- Afd. skoleinspektør *F. C. C.
Linvald*:
Knapmageriet i Tønder
amt 57—76
- Adjunkt *H. V. Gregersen*,
Struer:
Rådhuset i Åbenrå 77—88

Omslagsbilledet:

Ballum kirke, set fra sydøst.
Foto: *Arne Gabs, Tønder*

Hr. Anker Jensen Buch til Ballum

Af Ole Karup Pedersen¹

I juli måned 1624 modtog lensmanden på Riberhus, *Albret Skeel* til Fusingø², et brev fra kongen, der pålagde ham at undersøge de klager, der var fremkommet over sognepræsten i Ballum, *Anker Jensen Buch*. Klagerne gik ud på, at præsten skulle have ført et uskikkeligt og løsagtigt liv. Men, sluttede brevet, det lejemål, som Anker Buch begik, mens han var hører i Ribe, havde kongen eftergivet ham³. For denne forseelse kunne han således ikke drages til ansvar igen.

Anker Jensen Buch, der åbenbart ikke selv har haft let ved at overholde det 6. bud, var blevet sognepræst i Ballum i 1623, efter at hans forgænger var blevet afsat på grund af utugt⁴. Han stammede fra en slægt, hvis overhoved gennem flere generationer havde siddet som sognepræst til Skanderup sogn i Anst herred nær Kolding⁵. Samme år som hans far døde, 1614, gik der kongeligt brev til Sorø, at Anker Jensen, søn af hr. Jens Knudsen i Nagbøl, skulle optages i skolen, så snart der blev plads⁶. Han har således fået en udmærket uddannelse, mens hans ældre broder, Jakob Jensen Buch, overtog embedet i Skanderup og dermed præstegården i Nagbøl. I 1620 blev han immatrikuleret ved Københavns universitet som Ansgarus Jani Buchhius⁷, og inden kaldelsen til Ballum havde han, som omtalt, været hører i Ribe⁸. Rent bortset fra det nævnte fejltrin må han have stået sig godt med sine høje foresatte, siden de har villet give ham embedet i en så ung alder. Ballum sogn lå lige fra middelalderen direkte under Ribe kapitel, der egenmægtigt udøvede kaldsretten til dette sogn og således kunne indsætte den præst, det fandt for godt⁹.

Albret Skeel gik strax i gang med at undersøge sagen, og den

20. august var der forsamlet en stor del af hr. Ankers menighed på Ballum birketing for at aflægge vidnesbyrd om deres sognepræsts liv og færden.

Een efter een stod de frem og berettede om de gerninger, hr. Anker havde begået. Én havde måttet give præsten en hel daler for at få sin salig farbror begravet, en anden havde måttet lade sin stakkels afdøde kone ligge lig i 4 dage, før hr. Anker kom til stede for at begrave hende. *Mann Thygesen* i Østerende fortalte, at da hans moster på sit dødsleje ønskede et trøstens og undervisningens ord af sin sognepræst, da var hr. Anker ikke hjemme, så de måtte sende bud efter hr. *Laurids* i Randerup¹⁰, og begravelsen måtte de bede hr. *Anders Lauridsen* i Skast¹¹ om at besørge, for hr. Anker var stadig ikke kommet tilbage. *Karen Jeskun* i Vesterende aflagde vidnesbyrd om, hvorledes hendes afdøde mand på sottesengen havde givet præsten en af sine allerbedste hatte, men efter hans død ville arvingerne ikke give afkald på hatten, så Karen måtte gå til hr. Anker og bede om at få den igen; i stedet havde hun så tilbudt ham en daler for hans umage, og han havde taget imod den. Af samme art er det vidnesbyrd, som *Hans Pedersen* i Bodsbyl fremkom med. Han havde strax efter sin hustrus død tilbudt hr. Anker 1 daler for at begrave hende, men præsten havde svaret: »Nej, jeg må ikke tage den, men vil du give mig den, da må du lægge den til mig på alteret juledag, så ved ingen andet, end at du gav mig den som offer«¹².

Anklagerne mod hr. Anker Buch samlede sig således om 2 punkter: at han var meget fraværende fra sognet, og at han tog imod gaver for at forrette de gejstlige handlinger. Begge dele kunne være alvorlige nok, og især det sidste var udtrykkeligt blevet forbudt ved et åbent brev til bisperne i 1592¹³ og gentaget i Christian 4.'s lille reces 1615. Det har dog vist til alle tider været skik og brug, at sognebørnene gav deres sjælesørger en lille erkendtlighed, når han begravede deres døde, viede de unge eller døbte børnene. Det afgørende må være, om præsten kræver denne gave, eller om den gives af et fromt og kærligt sind i taknemmelig erkendelse af den umage, præsten har gjort sig netop med den tjeneste, som der gives gave for.

Men lensmanden nøjedes ikke med disse enkelte vidneudsagn.

Samme dag udmeldtes på tinget et stokkenævn, hvor sognepræsten fik følgende skudsmål:¹⁴

»Giver vi fattige sognefolk eder, hr. Anker Jensen Buch, til kende, at det vel er eder selv nok som vitterligt, at vor forrige præst blev afsat fra sit kald og embede formedelst sit løbsagtige levned skyld forgangen år 1623, og I nu siden er forordnet i hans sted til det hellige prædikeembede til vor sognepræst at være. Og nu finder vi, at I også i lige måder har ligget i et ukysk levned i de tider, da I blev betroet vor kirketjeneste, hvilket I med listeligt anslag gerne ville have forbigangen, dog ville Gud i himlen have det åbenbart, så I til sidst måtte det blyligen bekende. Hvilket kan give en stor forargelse i en kristen menighed, når ens sjælesørger anstiller sig således, at I for samme løbsagtighed har været forvist fra vor kirke af herredsprovsten efter bispens brev fra Palmesøndag og nu til søndag den 15. august, idet vor allernådigste herre og konge har efterladt jer jer synd. Men jeres fejl er nok ikke så tydelig angivet for hans kongelige nåde, så vi fattige sognefolk nødes til sligt at angive for vor tilbørlige kristelige øvrighed. Det gør vi hverken af had eller vild, men alene for vor evige saligheds gavn og bedste.«

Efter denne indledning, der indeholder flere både direkte og indirekte trusler mod hr. Anker, gik stokkemændene over til de egentlige anklagepunkter.

»For det første: Den dag I blev indsat i Ballum kirke, lovede I at forestå kirken som en hæderlig præstemand efter ordnansens¹⁵ lydelse; hvorledes I har gjort dette, må være Gud i himlen såvel som alle omboende sognefolk bekendt. I har jo tit og ofte af jer egen uforholdne vellyst spaseret, redet og faret fra os hele uger ad gangen. Og det har I gjort ikke een men flere gange, så at jeres sognefolk er blevet forsømt i deres sygdom og sidste dødstid, hvor de har mest brug for trøst og husværelse. For det andet har I forsømt at begrave de døde af samme årsag.«

Således gentog den samlede menighed den anklage mod hr. Anker, som også var blevet rejst af de enkelte vidnere. De fortsatte:

»For det tredje har I taget skænk og gave fra de fleste, I selv har begravet, mod kongens nye reces 5. kapitel¹⁶ og under et

gridsk skin befalet dem at skulle lægge denne gave på alteret.«

Også denne anklage var en gentagelse af, hvad vi tidligere har hørt fra de enkelte vidnere; med det sidste hentydedes endda tydeligt til Hans Pedersens vidneudsagn.

»For det fjerde har I været forsømmelig med vor Herres pinsels- og dødshistorie og ikke prædikedet hver onsdag i fasten, som er sædvanlig brug og har været hidindtil, og som alle omboende præster og gør. Dette har nogle af vi sognefolk tilkendegivet bispem, doktor *Iver* i Ribe¹⁷, og han lovede os, at han ville anmode jer derom, og vi ikke synderlig kan erfare, at det har givet nogen frugt.«

Dermed var Anker Buchs synderegister gennemgået. Men hans sognebørn lod ikke lejligheden gå fra sig til endnu engang at belære deres sognepræst om, at de betragtede ham som deres ligemand, som en bonde, der lige så vel som andre bønder måtte stå til regnskab for sine gerninger. De afsluttede deres stokkenævn med følgende krav:

»Endvidere har vi mere uskikkelighed at berette, men det får være, da I, hr. Anker Jensen, selv må gøre jert skudsmål først til jere egne sognefolk og dernæst til alle omkringboende nabo-sogne og herredsfolk med sognevidner og stokkenævn og lade sandheds vidnesbyrd beskrive. Dersom da findes, at I kan få en god undskyldning, at I i alle måder har skikket jer i levned og omgængelse, som en hæderlig Guds ords tjener bør og sømmer, da vil vi fattige sognefolk, såvidt vor kristelige øvrighed samtykker, være tilfredse og give alt i Guds og øvrighedens hænder. Men dersom I ikke erklærer jer mod disse anklager, da kan vi i sandhed ingen tillid have til jer som vor tro sjælesørger. Hvilket vi tydeligt giver jer til kende for tingets dom og begærer svar af jer derpå. Eller også vil samme sag påny blive forelagt vor allerkæreste, nådige herre og konge. Vi håber da, at vi derover vil komme til rette uden videre trætte, der er os fattige sognefolk til liden eller ingen gavn.«¹⁸

Det var rene ord, talt af frie bønder lige over for deres gejstlige øvrighed. Man mærker i dette stokkenævn ingen respekt eller ydmyghed over for den lærde mand i det hellige embede. Som enhver som helst anden bonde må han søge sit skudsmål

på tinge — og det ikke blot på Ballum birketing, men også ved de omkringliggende tingsteder. Dette krav, der er stillet i form af et ultimatum, måtte naturligvis oprøre Anker Buch. Han svarede ganske kort på tinget, »at alt hvad der angik ham i hans kald eller kirketjeneste, det ville han ikke i det ringeste svare sine sognefolk til på tinge, men skød sig til Ribe kapitel«.

De ellers så lovkyndige bønder havde trods alt overset bestemmelserne om, at en præst ikke skulle stå til rette for verdslige ting, men udelukkende kunne stævnes for gejstlig rettergang, når sagen angik hans embedsførelse¹⁹.

Anker Buch satte sig strax til skrivebordet for at svare på de fremkomne anklager. Han affattede to meget vidtløftige breve, der begge findes bevaret i Danske kancellis arkiv²⁰. Han opdelt sine besvarelser i en imødegåelse af de enkelte vidnesbyrd og et svar på det på tinget fremførte stokkenævnt.

Den første skrivelse gav han overskriften: »Hr. Anker Jensens gensvar til de tingsvidner, som Ballum sognemænd har ihobe-
slaget imod ham«. Heri afviste han vidnesbyrdene et efter et. Han havde udtrykkeligt frabedt sig den daler, som *Hans Pedersen* i Bodsbyl havde tilbudt ham, men Hans Pedersen havde svaret: »I skal alligevel have den, jeg skal ofre jer den på juledag«. Da han nu juledag fandt en daler på alteret, kunne han ikke vide, hvem den var fra, før Hans Pedersen selv begyndte at prale med sine gaver. *Karen Jeskun* havde ganske vist givet ham en daler for den hat, som arvingerne ikke ville lade gå fra sig, men han havde givet Karen den igen en morgen tidlig ved sin seng og i sin kones nærværelse, da han »fornam deres listige og underfundige anslag«. Da *Mann Thygesens* moster lå på sit yderste, var han nylig kommet til sognet og manglede adskillige ting til sit hus' førelse. Han havde derfor måttet rejse til sin slægt og venner. Forinden havde han fået tilladelse her-
til af sin foresatte, hr. *Mikkel Andersen* i Døstrup²¹, der havde været i Ballum for at hjælpe ham til rette med forgænge-
rens enke, hvis interesser blev varetaget af hendes søn, hr. *Anders Lauridsen* i Skast. Samme hr. Anders havde lovet at passe sognet i hans fraværelse, og endvidere havde hr. *Laurids* i Ran-
derup, hans nærmeste nabopræst, været i Ballum præstegård

næsten hver dag. Til yderligere forklaring på sit fravær fra sognet anførte hr. Anker, at i samme uge, som han var blevet indsat i kaldet, var han borte for at få syet præsteklæder og bestille bøger samt vin og brød i Ribe. Endvidere forhandlede han med sin rektor²² om den løn, han skulle have for vinteren, og han resignerede skolen i doktor *Christian Bordings*²³ nærværelse, ved hvilken lejlighed han måtte affatte en tale, som han også måtte have tid til at udarbejde.

Denne imødegåelse er dateret den 13. september 1624, og med den mente hr. Anker nok at have taget brodden af alle de fremkomne klager. Han nægtede at have forlangt gaver for kirkelige tjenester og fremførte rimelige grunde for sin fraværelse fra sognet, som han ovenikøbet havde fået tilladelse til af provsten.

I en endnu længere, men udateret skrivelse, der dog sikkert er affattet på nogenlunde samme tid, svarede hr. Anker på stokkenævnet af 20. august. Hans pen har flydt rigeligt og bredt, sagen har af gode grunde optaget ham stærkt, og resultatet er blevet 2 store folioark, der er forsynet med overskriften: »Hr. Anker Jensens svar til Ballum sognemænds lange, indlagte beretning«.

Skrivelsen, der er stilet til kongen, indledes med en beskyldning mod nogle af Ballum sognefolk for at have forfulgt ham lige fra den første dag, han kom til sognet. Så snart de hørte om det lejermål, han havde begået i Ribe, konspirerede de hemmeligt med hinanden. »De ville gerne af med mig, og jeg blev en tid lang suspenderet, men af kongelig nåde og mildhed genindsat. Så har de samlet nogle vidnesbyrd imod mig, som de den 20. august anno 1624 har fremlagt på Ballum birketing. Disse har de overdraget min gunstige hr. lensmand, og den 9. september — fredag sidst forleden — var jeg stævnet til Ribe af bispen for at svare på disse vidner. Så er derfor til samme deres vidner og beretning dette mit sandfærdige, korte og enfoldige svar«.

Hr. Anker understreger, at der findes mange gudfrygtige og fromme folk i sognet, som under ham alt godt, men dette stokkenævnet er fremkaldt af hans fjender, der lige fra begyndelsen har tragtet ham efter liv og levned. Således blev han en aften kaldt ud for at give nadveren til et sygt menneske, »men da jeg kom derhen, var det alene fixeri, og med sådant spilfægteri har de

ikke alene Gud og hans højværdige sakramente, men og mig fattige Guds ords tjener højliggen og ikke uden forargelse forhånet«.

Efter hr. Ankers mening er forklaringen på deres fjendskab den, at de »imod capitels Ribes højhed og privilegier« selv havde kaldet en præst til sognet, som de imidlertid ikke måtte få. Denne præst var hr. *Peder Clausen* i Emmerlev²⁴, der dengang havde været kapellan hos sin far, og »siden underlig er kaldet til Hjerupsted sogn og endnu opholder sine sognefolk og vil ikke drage over til dem, men endnu lever i håbet om mit kald, hvilket nok er vitterligt af adskillige indiciis og signis manifestissimis, hvilket ikke vel anstår en præstemand, som selv har kald og kirke«. En anden årsag til deres fjendskab kan være, at han ikke ville give dem skriftlig kontrakt på, hvor meget tiende de skulle give ham om året. Han ville altså ikke gå med til, at tienden i stedet for at ydes i kærven, mens kornet endnu stod på marken, blev fastsat som en fast årlig ydelse. Han anfører, at han ikke kunne gøre dette »imod kongelig majestæts ordinans og reces og åbne breve, mig og mine efterkommere til største hinder og skade²⁵«.

Idet han tager fat på selve stokkenævnet, bebrejder han sognemændene, at de »imod en kristen kærlighed kaster mig mit fald i næsen«. Det lejermål i Ribe har han fået både Guds og kongens tilgivelse for, og efter at være kommet til kald og kirke har han absolut ført et skikkeligt levned.

Han har aldrig af »ufornøden vellyst« været borte fra sognet. »Alt synes mig lovliger, at en fattig præstemand rider sin ærlige, kristelige bestilling at forrette, end at han fandtes i adskillige kroer med drik og doblen og andet usømmeligt — hvilket kan være muligt skulle have været en part af mine sognemænd kærere, som findes vel i sådanne stykker brøstfældige«.

Hr. Anker giver her råd for usødet. Og også i sit fortsatte svar benytter han gang på gang lejligheden til at give sognefolkene en snært. Men han finder det først påkrævet atter her udførligt at redegøre for årsagerne til sin fraværelse fra sognet i hans første embedstid. »Det er enhver her i sognet vitterligt, at jeg kom til et fremmed sogn og ukendte folk langt borte fra min



Ballum kirkes indre. Prædikestolen udført af tønderusk mester er fra 1600. Herfra har altså også hr. Anker talt. (Fot.: Gabs).

slægt og gode venner, og måtte flytte ind i et øde hus«. Som en anden tvingende grund til at han måtte rejse væk, anfører han: »Item der jeg af Guds underlige forsyn og venners råd vil begive mig i det hellige ægteskab, så kan vel enhver vide, at jeg ikke kunne gribe det så hastigt an, at det jo ville have tid og rum, og jeg kunne ikke sidde hjemme ved min skorsten sådant at forrette.« Og han fortæller, at hans bryllup stod langt borte fra sognet.

Til slut understreger han overfor denne beskyldning, at han altid har sørget for at sognet blev passet under hans fravær, og han henviser til herredsprovsten i Døstrup, der kan bevidne dette.

Han afviser pure at have bedt om skænk eller gave for at begrave folk. Hvad han har fået, er blevet givet ham i levende live og en kristen kærlighed, og han mener, »at en kristen øvrighed ikke misunder en fattig Guds ords tjener, hvad der tilhører ham, og hvad de af kristen kærlighed forærer ham i deres velmagt. Efterdi Guds ord befaler dem det, at de skal meddele allehånde godt med dem, der underviser dem i ordet, så lader de det og vel tilkende med gode gerninger, som er troens visse tegn og frugt«.

Hr. Anker indrømmer, at han ikke har holdt gudstjenester hver onsdag i fasten, men for det første turde han ikke gøre nogen prædiken, uden ordinansen tillod det. For det andet havde kirkens patron, doktor *Christian Bording*, ved hans indsættelse tilbudt *Peder Nielsen*, der var kirkeværge og kongelig delefoged på stedet, at hr. Anker ville prædike om onsdagen i fasten. »Da svarede fornævnte Peder Nielsen til fornævnte doktor Christians tilbud, at de havde andet at få deres folk til at gøre om onsdagen, der skulle de til havs og fiske, de havde ikke da stunder til at gå til kirke.« Endvidere havde hans forgænger heller ikke prædiket i fasten, efter hvad han havde erklæret over for doktor *Christian, Iver Vind*²⁶ og mester *Ægidius*²⁷. Heller ikke nabo-præsterne holdt disse onsdagsgudstjenester i fasten — mester *Lago Andersen* i Visby²⁸ og hr. *Laurids* i Randerup gjorde det i hvert fald ikke. Dog var han ikke uvillig til at afholde denne gudstjeneste. »Gud give alle mine sognefolk ville ellers så gerne høre ordet, som jeg gerne ville prædike det for dem af den nåde, som Gud under mig.« Og i fortsættelse heraf kan han ikke dy sig for at give endnu et hip til sine anklagere: »Gud give også, at en part af mine sognemænd som skulle være andre et godt eksempel, at de ville betænke, at de ville lade deres store og grove helligdagsovertrædelse fare med groft arbejde at gøre imod kongelig majestæts sidst udgangne breve og befaling²⁹ og mest om hellig pinsedag at harve og sprede møg, om andre søndage at høste græs og rive med kornbinden og andet, hvorom øvrighed burde vel sage og straffe.«

Hr. Anker kunne således også true, og han nægter pure at gå ind på sognemændenes forlangende om skudsmål og stokkenævnt.



Koret med Larsen Stevns altartavle fra 1924. På opsisvæggen ses senromanske kalkmalerier fra o. 1250, forestillende apostelrækken. (Fot.: Gabs).

»Hvad vidnesbyrd en fattig, forhadt mand kan få af sine uvenner og avindsmænd, som tragter en efter liv, ære og velfærd, det giver jeg enhver kristen øvrighed at betænke. Dersom sådanne folk må vidne og sige ustraffet, hvad de lyster, mens at en ærlig præstemand skulle pålægges af nogle private folk og sine uvenner at tage stoknævn er endnu aldrig hørt, som jeg formener«. De kan anklage ham for hans gejstlige øvrighed, men, advarer han, »gør I godtfolk vel en part af jer og erklærer jer, om hvis rygte og tidende jer og jeres børn en part påtaler — sandelig, I skulle bide på et surt æble«.

I skrivelsens slutning beklager han sig over den behandling, han har fået på Ballum birketing, hvor han ikke kunne få det

mindste beskrevet for retten. Først den 10. september fik han genparterne af de klager, der blev ført imod ham den 20. august. Han truer med at ville indstævne birkefogden for Viborg lands-ting, men han ses ikke at have gjort alvor af sin trusel.

Med skrivelse af 18. september samme år sendte Ribe kapitel alle disse akter ind til Danske kancelli³⁰. Ejendommeligt nok afholdt kapitlet sig ganske fra at udtale sig om sagen. Alt lægges i »kære hr. kansler Christen Friis'« hænder blot med en redegørelse for, hvordan de vedlagte aktstykker er fremkommet.

Hvad man egentlig har stillet op med denne sag i kancelliet, kan man ikke få noget indtryk af. En påtegning på hr. Ankers svar på stokkenævnet kunne tyde på, at embedsmændene har været stemt for at rejse tiltale imod ham. »Når Hans Majestæt ankommer at tiltales« står der, men efter alt at dømme er der ikke blevet rejst nogen tiltale mod Anker Buch. Med et brev af 2. januar 1625 blev sagen sendt tilbage til bispem i Ribe, der fik pålæg om at undersøge klagerne over hr. Anker, forhøre begge parter flittigt og afsige dom³¹. Om bispens afgørelse ved vi intet. Kun ved vi, at Anker Buch fortsat blev siddende som sognepræst i Ballum 12 år endnu, så med eller uden tillid har sognefolkene måttet beholde ham som sjælehyrde.

Den gengivne sag rejser ikke få interessante spørgsmål. Skærer man omsvøbene væk, synes sagens kerne — i hvert fald efter hr. Ankers påstand — at være den, at betydende folk i Ballum sogn ikke brød sig om ham som præst. Vi skal senere se, at forrest blandt disse stod delefogeden *Peder Nielsen* og birkefogeden *Hans Federsen*, uden tvivl to af sognets mest indflydelsesrige folk. Årsagerne til deres uvilje mod Anker Buch kan have været mange, men er dennes beretning om den Peder Clausen, som menigheden havde valgt til præst, rigtig, har man her et oplagt tilfælde, hvor en menighed ikke har villet affinde sig med den herskende patronatsret, der afskar sognefolkene fra indflydelse på præstevalgene. Ballum sognemænd har ikke behøvet se sig langt omkring for at opdage, at andre sognes beboere havde ganske anderledes hånd i hanke med, hvem der blev deres sjælesørger. I de nærmeste nabosogn, der ikke lå under Ribe kapitel, har man sikkert fulgt ordinansens regler om præstevalg, hvor-

efter menigheden udvalgte 7 mænd af sin midte, der sammen med provst og bisp kunne finde frem til en velegnet præst³². Det har sikkert irriteret de Ballum bønder, at en sådan fremgangsmåde blev nægtet dem, men kunne de komme af med den præst, Ribe kapitel havde indsat i sognet, var der dog håb om at trænge igennem med deres egne ønsker. Når man ydermere senere hører, at den nævnte Peder Clausen var gift med et barnebarn af delefogeden Peder Nielsen, forekommer sammenhængen klar. Man ville sikkert meget foretrække en præst, som man kendte noget til, en præst, der havde tilknytning til sognet, og som man derfor havde bedre chancer for at tale sig til rette med om tingene. Blandt andet om tienden.

Denne ydelse har igennem tiderne formået at ødelægge mange fromme retroendes forhold til deres præst. Vore dages kirkeskat, der iøvrigt slet ikke lader sig sammenligne med denne ydelse, er for intet at regne mod den tiendedel af markens afgrøde, som tidligere måtte afleveres til præsten, kirken og bispem. Allerede tidligt begyndte man fra bøndernes side at nære ønske om at få ydelsen omdannet til en fast årlig afgift. Der var vel en vis risiko forbundet med denne ordning, hvis høsten slog fejl eller kornpriserne faldt betydeligt, men i det lange løb skulle den nok vise sig at være til fordel for yderne. Gennem forordninger og breve blev det gang på gang fastslået, at tienden skulle ydes i kærven altså på marken, inden kornet kørtes i hus, men alligevel lykkedes det mange steder bønderne at opnå aftaler med deres præster, således at tienden blev ydet i skæppen i stedet for. I Sønderjylland skal det således allerede i det 16. århundrede være blevet almindeligt med denne fremgangsmåde³³. Men ønskede præsten det, kunne han med loven og øvrigheden på sin side hævde, at bønderne var pligtige til at yde tienden i kærven. Hr. Anker har åbenbart været en sådan stejl lovhævder — og bønderne i Ballum har ganske naturligt været utilfredse med hans stejle holdning. Vi skal senere se, at han nok formelt hævdede sin ret til tienden i kærven, men i virkeligheden lod han det ikke komme så vidt. For simpelthen at få et nogenlunde godt forhold til sine sognebørn lod han dem tiende i skæppen. Men skriftligt ville han ikke forpligte sig til noget sådant. Vi ved ikke, om

bønderne i Ballum var vant til at tiende i kærven eller skæppen, men et pålæg fra 1579 om at tiende i kærven³⁴ kunne tyde på, at de allerede langt tidligere har været uvillige til at følge de offentlige påbud. Men selv om de ikke selv har kunnet opnå denne fordel, så har de i hvert fald ikke kunnet undgå at høre om, hvordan menighederne i nabosognene havde formået at overtale deres præster til en ydelse i skæppen.

Disse to ting — tienden og præstevalget — kunne i sig selv være årsager nok til at få Ballum menighed til at ønske hr. Anker langt bort. Kommer dertil hans ikke helt pletfrie fortid og hans måske ikke helt samvittighedsfulde pasning af embedet, kan man roligt fastslå, at hvadenten man må give den ene eller den anden af parterne ret, var forholdet ikke fremmede for en rolig væxt af Guds ord og et smukt forhold mellem præsten og hans menighed.

Men hvilke muligheder havde bønderne i Ballum for at komme af med hr. Anker. Indsat af øvrigheden og dermed af Gud var han deres rette sjælehyrde, og sagens hidtidige forløb viser ganske tydeligt, at der skulle alvorligere ting til end fraværelse fra sognet og modtagelse af nogle gaver for at fjerne ham.

Den følgende udvikling i forholdet mellem hr. Anker og hans sognebørn viser disses absolutte stædighed og vilje til intet at tilgive eller glemme. Væk skulle han — på den ene eller anden måde. Det tog tid. I kejserkrigens og de påfølgende genopbygningsår hører vi intet til sagen. Alt synes således for en nutidig betragtning stille i Ballum. Men gemt er ikke glemt — kom lejligheden, skulle bønderne nok vide at benytte sig af den. Af deres anklager overfor hr. Anker har vi set, at de ikke veg tilbage fra at bruge endda meget frimodig tale over for ham. Det hører ikke blot vækkelsernes og de folkelige bevægelser tid til, at menigheden fælder hårde domme over deres præst. For Ballum bønderne i 1600-tallets begyndelse var præsten ganske givet en ligestillet — ja, endda en mand, som de brødfødte og derfor også måtte have ret til at sige deres ærlige mening til.

For hr. Anker lykkedes det åbenbart aldrig at falde til i det »fremmede sogn blandt ukendte folk langt borte fra hans slægt og gode venner«.

Den 8. januar 1636 blev der atter udmeldt et stokkenævsn på Ballum birketing for at give skudsmål over Anker Buch. Tiden havde ikke mildnet deres syn på ham. For det første havde de hørt, at han havde holdt ilde hus med sin hustru og sine tjenestefolk, ja, han skulle have haft »klamer med sin ægtehustru«. For det andet drak han sig fuld både i øl og vin og løb omkring ved nattetide og kom i »parlement med unge karle«. Endog fra lørdag aften til søndag morgen drak han sig fuld, så menigheden måtte stå ved kirken og vente på ham, til klokken blev både 10 og 11. En grov mund havde han også brugt — birkefogden *Hans Federsen*, delefogeden *Peder Nielsen* og dennes søn *Christen Persen* i Kromose på Rømø havde måttet dømme mange skældsord fra den, og fra prædikestolen havde han udskældt sin hele menighed for »umælende bæster — og slet ingen undtagen«. Til disse punkter føjedes den gamle anklage for at tage imod skænk og gave for begravelser, og det berettedes, hvorledes hr. Anker i høsten 1635 havde lovet at begrave *Anders Hansens* afdøde hustru. Men da følget kom med liget, var han ikke ved kirken, »men i andre byer sad han og drak sig fuld af øl og vin«. Følget måtte til sidst sende bud efter hr. *Anders* i Skast og bede ham forrette begravelsen. Men da liget var kommet vel i jorden, kom hr. Anker i beskænket tilstand til stede og kørte sporenstregs over til *Anders Hansen* — gravøllet ville han ikke gå glip af. Endelig beklagede hans naboer sig over, at han ikke ville hegne eller frede med sine bæster⁵⁵.

Denne gang valgte hr. Anker en anden fremgangsmåde. Han indstævnedes alle 24 stokkemænd og birkefogeden for Viborg landsting og ville have nævnet erklæret for magtesløst.

Den 30. marts 1636 kom sagen for i Viborg. Foruden det anførte stokkenævsn fremlagde ridefogeden på Riberhus *Peder Staal* et skriftligt indlæg fra lensmanden, hr. Albret Skeel. Ifølge dette var det på lensmandens opfordring, at bønderne havde afgivet det anførte stokkenævsn, fordi der tidligere havde været klaget over hr. Anker, og fordi denne, inden han fik kaldet, havde avlet barn med et kvindfolk, »så man des snarere troede, at han endnu ikke havde forglemt gammel vaner«. Efter lens-

mandens mening burde det afgivne stokkenævn vedblivende stå ved magt.

Herimod krævede hr. Anker Buch nævnet kendt magtesløst. Han støttede sit krav dermed, at han havde forholdt sig »kristeligen vel udi sit kald og embede«. Som bevis herfor fremlagde han i retten et brev fra sin herredsprovst, den før omtalte *Mikkel Andersen* i Døstrup. Denne kunne ikke sige hr. Anker noget på hverken i kirken eller hjemme. »Thi«, skrev han, »aldrig har jeg fornemmet andet, end han elskede jo godt med sin kære hustru, har ikke heller *Maren* hr. Ankers selv klaget på ham enten for ord eller gerninger til mig lønligt eller åbenbart«. Heller ikke tjenestefolkene havde beklaget sig over ham. Og hans sognefolk havde aldrig klaget over deres sognepræst til ham — hverken for drukkenskab eller andet. Først for ganske nylig havde han hørt klager over hr. Anker, idet Hans Federsen og Anders Tamesen havde beklaget, at præstens kvæg gjorde dem skade i deres korn. Provstens brev er dateret den 15. januar 1636 og er tydeligt skrevet på opfordring af hr. Anker til brug mod stokkenævnet af den 8. januar.

Men hr. Anker har ikke anset et provstebrev for tilstrækkeligt. Han kunne i Viborg også fremlægge et brev af 12. februar 1636 fra sin endnu højere foresatte, den nye bisp i Ribe mester *Johan Borchardsen*³⁶. Denne havde sidste sommer været i Ballum på sin allerførste visitationsrejse, og han fandt ungdommen vel oplært i katekismen. Ingen af menigheden havde beklaget sig til ham over deres præst. Men som ny i embedet turde han naturligvis ikke udtale sig om, hvorledes hr. Ankers levned havde været, før han kom til Ribe. Og han tilføjede, at han heller ikke kunne udtale sig om den sag, han var sigtet for. Hvad bispen egentlig hentydede til med denne tilføjelse, er ikke helt klart. Sandsynligt er det dog, at han tænkte på en langt alvorligere anklage mod hr. Anker, som skal omtales senere.

Med vidnesbyrd fra to så fremtrædende mænd mente hr. Anker sig åbenbart sikret. Han indlod sig ikke på nogen egentlig imødegåelse af stokkenævnet. Landstingets dom kendte nævnet for magtesløst, ikke på grund af hr. Ankers modindlæg, men udelukkende af formelle grunde. Stokkemændene havde ikke an-

givet bestemte tidspunkter og steder for hr. Ankers gerninger, og tingsvidnet burde derfor ikke komme ham til skade.

»In laus domini« sluttede landstinget altid sine domme — og da denne dom var afsagt, følte hr. Anker nok trang til at love Herren. Med truende skyer samlet over sit hoved måtte han være lykkelig for, at det dog atter en gang var lykkedes ham at afvise sin menigheds anklage. Hvad der ventede ham, var alvorligt nok. Han vidste, at han ikke tålte for mange ugunstige skudsmål imod sig i den nærmeste fremtid.

For allerede da denne sag blev behandlet i Viborg, var en ny sag mod hr. Anker i fuld gang.

I sommeren 1635, nærmere bestemt fra 2 uger efter pinse til Mikkelsdag, den 29. september, havde Anker Buch fæstet en pige ved navn *Maren Tygesdatter*. Pigen har åbenbart hørt til de meget gavmilde, hun havde i forvejen 2 børn med forskellige fædre, og mens hun tjente i Ballum præstegård blev hun atter frugtsommelig. Også hun var mødt på Ballum birketing den 8. januar 1636, og hun aflagde her vidnesbyrd om, at »eftersom hun er krænket, da sigtede hun hr. Anker, sognepræst i Ballum, at han er hendes rette barnefader for Gud og verden«. I hendes udsagn manglede hverken rette tid eller sted, for hun oplyste videre, at »samme gerning skete den tid, hr. Ankers hustru var i Ribe for at låne smykker til at smykke hans søster med i Nagbøl, og samme gerning skete udi hr. Ankers ægteseng på en fredag morgen, som var den næste fredag før midsommer dag 1635«³⁷.

Denne anklage ramte utvivlsomt hr. Anker hårdere end beskyldningerne for at kunne lide øl og vin. Også bønderne i Ballum huskede hans lille fejltrin fra hans tid som hører i Ribe — i 1624 havde de kastet ham det i næsen —, og i sit indlæg for landstinget den 30. marts³⁸ gav lensmanden sikkert udtryk for en almindelig opfattelse, når han antydede, at hr. Anker måske ikke havde glemt gammel vane. En tidligere begået forseelse var dengang — som nu — en meget tung byrde for en anklaget.

Her hjalp den brede pen ikke. Der måtte skaffes ganske klare modbeviser, hvis hr. Anker skulle redde sig. Han benægtede naturligvis ved sin højeste ed, da han blev forhørt af bispen og lensmanden, men Maren Tygesdatter fastholdt med samme kraftige ed sin anklage. Sagen henvistes derefter til verdslig rettergang, og den 22. juni 1636 kom den for i Viborg landsting.

Her redegjorde hr. Anker omhyggeligt for, hvorledes Maren Tygesdatter havde angivet ham som barnefader om nattetide for delefogeden Peder Nielsen, som han samtidig gav det skudsmål, »at han er hans hadsmand og forfølger fra det første, han skal være kommet til kald og kirke i Ballum sogn, og indtil denne dag.« Derefter var hun borttrømt og havde i lang tid opholdt sig i Holsten, men kort før jul kom hun tilbage til Ballum. Hun var blevet kaldt til Ribe på hr. Ankers begæring, og lensmanden havde forhørt hende i bispens nærværelse. Intet havde hun kunnet fremføre som bevis for sin anklage. Han fastholdt stadig sin benægtelse, som han havde fremsat både på Ballum birketing og for bispen og lensmanden. Hun havde beskyldt ham »af had og avind og hans uvenners og hemmelige fjenders tilskyndelse, der agter med dette greb at kaste ham fra kald og kirke og al sin velfærd, sin fattige hustru og syv små umyndige børn«. Hun havde løjet ham dette på, »fordi hr. Anker Buch efter denne letfærdige hores begæring ikke ville gøre hende bistand og forhindre både trolovelse og lysning til ægteskab med en ungarl, *Niels Andersen*, hr. Ankers nabo, hvilken karl har tilforn ladet afbesove for horeri og avlet barn med hende, og hun sagde, at han skulle have lovet hende ægteskab«. Da hans kone var med til at smykke Niels Andersens brud, havde Maren Tygesdatter truet med »at skaffe ham og hans hustru andet at tage vare på.«³⁹

Vi ser her atter delefogeden optræde som bagmand for anklagerne mod hr. Anker. Her havde præstens modstandere i sognet virkelig fundet en anklage, der battede. At de har grebet lejligheden med begær, behøver man ikke nære nogen tvivl om, men uanset motiverne bag denne anklage, måtte hr. Anker skaffe sig anderledes klare modbeviser for at rense sig. Allerbedst ville det naturligvis være, hvis han kunne bevise, at en anden var far til Marens barn.

Hr. Anker mente at have fundet den rette barnefader. Samtidig med Maren Tygesdatter havde han haft en karl ved navn *Hans Nielsen Miellhiørne* i sin tjeneste. Denne karl havde selv »uombedet, uadspurgt eller tilskyndet rost og berømmet sig af at have haft legemlig omgængelse med fornævnte Maren Tygesdatter og hende besøvet i hans hus.«

Som bevis herfor medbragte hr. Anker et brev fra sin embedsbroder, hr. *Jens Pedersen* i Brøns⁴⁰, af 15. december 1635. Brønspræsten oplyste i dette brev, »at anno 1635 den 30. oktober der jeg og *Troels Bertelsen* i Vester Obling var udi *Anders Niensens* hus i Brøns, da til os er indkommet Hans Nielsen Miellhiørne, barnfødt udi Misthusum udi Skærbæk sogn. Da kom vi i tale om hæderlig og vellærd mand hr. Anker udi Ballum, hvorledes et letfærdigt kvindfolk skulle have besigtet ham for besovelse, hvortil blandt andre vores tale svarede og sagde fornævnte Hans Miellhiørne, eftersom han også havde været udi hr. Ankers brød og arbejde forgangen sommer, at han vidste imellem Gud og sig, at den gerning og besovelse, som Maren Tygesdatter havde besigtet hr. Anker for, var hr. Anker aldeles uskyldig og fri for. Og end også med sin utvungen og ubeden ed og jurament har confirmeret og bekræftet. Thi sagde han, at han vidste selv bedre besked derom, eftersom han har haft legemlig bedrift og omgængelse med fornævnte kvinde udi hr. Ankers hus — med mange flere ord og omstændigheder, som han på samme tid foregav og fremførde, hvilket de dannemænd *Anders Nielsen* i Brøns og *Troels Bertelsen* i Obling vil ydermere med mig vidne og samtykke«. ⁴¹

Endvidere fremlagde hr. Anker et tingsvidne fra Hviding herredsting af 25. januar 1636. Heri bekræftede *Anders Nielsen* i Brøns, *Niels Hansen* i Brøns mølle og *Troels Bertelsen* i Obling de oplysninger, som hr. *Jens* fra Brøns havde givet i sit brev. Samtidig vidnede *Peder Tygesen* og *Niels Nissen* i Hjemsted, *Peder Andersen* i Skærbækgård og *Nis Pedersen* i Nørre Skærbæk, at de den 6. december 1635 var i *Peder Titlousens* hus i Skærbæk, da kom Hans Miellhiørne ind til dem, »og så vidt vi kunne eragte og erfare, var han ganske ædru og fastendes«. Af sig selv begyndte han at tale om Anker Buch i Ballum og pralede med,

at det var ham, der var far til det barn, som hr. Anker blev sigted for, »og sagde ydermere, som vi skammes ved for høveske ører at sige eller skrive lade«. Af et tingsvidne fra samme ting af den 18. januar 1636, som hr. Anker ligeledes lod fremlægge i Viborg, fremgik det, at *Per Tamesen* i Masbøll og *Jens Jensen* i Gjesing også havde overværet en af Hans Miellhiørnes åbenbart meget saftige beskrivelser af livet i Ballum præstegård⁴².

Af disse vidnesbyrd fremgår det, at sagen allerede længe før Maren Tygesdatter rejste anklagen på Ballum birketing, var kendt og almindelig drøftet på hele egnen. At denne sag har kunnet give samtalestof til mangt et godt lag på Sønderjyllands vestkyst kan ikke undre os.

Efter hr. Ankers opfattelse måtte disse vidnesbyrd ganske afgørende rense ham for enhver mistanke om at have haft noget forhold til Maren Tygesdatter. Hans Miellhiørne blev naturligvis også forhørt af lensmanden og bispem, men nægtede her pure at have udtalt sig, som anført i vidnesbyrdene. Man bliver noget utryk ved vidnesbyrdenes holdbarhed, da Hans Miellhiørne i flere tilfælde påviser, at de pågældende vidner slet ikke har været til stede ved de lejligheder, hvor han skulle have pralet med sin bedrift. Helt fældende for vidnesbyrdene er et vidnesbyrd fra *Mikkel Hansen* i Gjesing, der fortæller, at vidnesbyrdene blev skrevet i præstegården i Skærbæk, mens sognepræsten hr. *Søren*⁴³ var fraværende, af kapellanen hr. *Jacob*⁴⁴. Til stede var også hr. Anker Buch, der gavmildt beskænkede alle tilstedeværende med brændevin. Også Brønspæstens udsagn bestrides af Hans Miellhiørne — præsten skulle selv have opfordret Hans til at redde hr. Anker.⁴⁵

Man bliver uvilkårligt noget skeptisk over for sådanne vidnesbyrd, der er fremkaldt i den ene parts nærværelse og under påvirkning af sløvende midler. Det er naturligvis en ædel handling af hr. Ankers kolleger, at de så kraftigt ønsker at støtte ham, men deres iver har efter alt at dømme været større end deres kløgt.

Som et korthus falder alle disse vidnesbyrd efterhånden fra hinanden. Nogle tingsvidner fra Hviding herredsting, der fremlægges af hr. Ankers modpart, bortvejrer den sidste gnist af

tiltro. *Niels Nissen* og *Peder Tygesen* i Hjemsted blev spurgt, om de ville vedgå deres tidligere vidnesbyrd. Niels Nissen bad om betænkningstid, mens Peder Tygesen rent ud erklærede, »at det var sket i drukkenskab, han både ville erkende det og ikke bekende det«. På senere forespørgsler undlod de at svare, dog vedgik Peder Tygesen i et brev af 14. marts 1636, at »den tid, de to vidner blev skrevet hos hr. Søren, da var jeg drukken, men ingen vidner har jeg bekræftet inden tinge, ikke heller vil jeg dette forskrevne«⁴⁶.

Efter således at have forpurret dette modtræk for hr. Anker, der må siges ikke at have kunnet bevise, at Hans Miellhiørne var far til det omtvistede barn, kom hans anklagere frem med de trumfer, de endnu havde i behold. Fostermoderen i Ballum havde sammen med andre kvinder fra byen bistået Maren Tygesdatter ved fødslen og hørt hende ønske, »at Gud den almægtige skulle aldrig lade hende blive forløst, dersom hun havde haft med nogen mands- eller karlsperson med utugt at gøre til denne fødsel, hun havde med at fare, uden hr. Anker Jensen Buch i Ballum«⁴⁷. Andre kunne bevidne, at de havde hørt hr. Anker sige på Allehelgenes dag 1635, at »om han havde gjort en horeunge, om han derfor skulle til for nogen«⁴⁸. Overfor flere mennesker i Ballum havde Maren Tygesdatter i delefogden *Peder Nielsens* hus bekendt, at hun var blevet lokket af hr. Anker⁴⁹. En kone i Ballum berettede, at Maren Tygesdatter sidst i oktober bad hende opholde *Maren Ankers*, så at hun selv kunne få vexlet et par ord med hr. Anker⁵⁰.

Til sidst fremlagdes et brev fra hr. *Laurits Sørensen Ørnstrup*⁵¹ i Randerup, der betjente Ballum sogn, mens sagen mod hr. Anker stod på og han selv var suspenderet fra embedet. Han erklærede, at søndag den 13. december 1635 indstillede Maren Tygesdatter sig for ham i den kristne menighed og begærede absolution og afløsning for sin forseelse, efterdi hun havde forset sig imod det 6. buds lydelse; og i menighedens påhør erklærede hun, at hr. Anker var hendes rette barnefader, hvorefter hun modtog Kristi legeme og blod⁵².

Anklagerne mod hr. Anker, repræsenteret af lensmanden hr. Albret Skeel, nedlagde påstand om, at vidnesbyrdene mod

hr. Anker skulle stå ved magt, eller hr. Anker »bør at forværge efter loven«⁵³.

Hr. Anker på sin side ville have anklagerne mod ham kendt magtesløse. Den tanke var for ham ganske indlysende, »at sådan løbsagtig hores løgnagtige besigtelse og ord ikke bør mere at stå til troende end en ærlig, uberygtet og uskyldig, hederlig præstemands retfærdige og sandfærdige benægtelse og højeste ed.« Hendes anklager burde ikke komme ham til fortræd, »men hende som en letfærdig tredobbelt hore at straffes derfor, som ved bør.«⁵⁴

Inden domsafsigelsen blev de tilstedeværende vidnere til et rørende optrin, der tyder på en vis sans for det dramatiske hos Maren Tygesdatter. Med det lille, 3 måneder gamle barn på armen stod hun frem i retten og svor endnu engang ved sin højeste ed, at hr. Anker var far til dette barn⁵⁵.

Herefter kunne domsafsigelsen finde sted. Stemningen i lokalet har sikkert været mættet af spænding. Nok var Anker Buchs forsøg på at pådutte en anden faderskabet faldet ynkeligt til jorden, men kunne en så letlevende piges højeste ed — hvor mange gange den end blev gentaget — helt kuldkaste præstens stædige benægtelse? Var hele denne sag blot sat i scene af de Ballum sognefolk, der aldrig havde ønsket hr. Anker som deres præst — eller havde han selv ved sin livsførelse forarget så groft, at han ikke længere stod til at redde? Efter at have fulgt sagens spegede og snirklede gang kan man i nogen grad sætte sig ind i de tanker, der har rørt sig hos de tilstedeværende, inden dommen faldt. For hr. Anker betød det simpelthen hans levebrød — og hans kones og 7 små børns. Kunne han med forseelsen fra Ribe-tiden som ballast nogensinde gøre sig håb om at få kald igen, hvis dommen gik ham imod? For menighedens repræsentanter betød det antageligvis den sidste chance for at komme af med den sjælesørger, som de aldrig havde ønsket, men var blevet påduttet af kapitlet i Ribe.

Endelig var dommerne blevet enige, og dommen kom til at lyde:

»Så og efterdi fornævnte Maren Tygesdatter for ting og dom udførlig har sigtet og beskyldt fornævnte hr. Anker Jensen for

hendes barnefader, som hun og for lensmanden skal have tilstået, hun og siden udi hendes barnefødselsnød for jordemoder og dannekvinder så vel som og derefter for præsten udi åbenbarlig skrifte sligt fuldt og været gestændig, hun og udi lige måde nu her for retten med stor formaning fornævnte hr. Anker Jensen sligt har anmodet og påagted, da vide vi efter sådan lejlighed ikke imod samme hendes sigtelse at sige, med mindre fornævnte hr. Anker sig derimod kan forværge efter loven, som det sig bør«⁵⁶.

Man må undre sig over, at hr. Anker efter denne dom den selvsamme dag havde energi til at føre endnu en sag for Viborg landsting. Under behandlingen af faderskabssagen var der blevet fremlagt et stokkenævn fra Ballum birketing, som delefogeden Peder Nielsen på lensmandens opfordring havde begæret den 22. april 1636. Nævnet gentager ord til andet det tidligere stokkenævn af 8. januar, som var blevet kendt magtesløst i Viborg den 30. marts⁵⁷. Blot var de 24 stokkemænd nu blevet så kloge, at de omhyggeligt anførte tid og sted for hr. Ankers mange forseelser. De ønskede ikke endnu engang at blive sendt hjem med den besked, at deres nævn ikke var i overensstemmelse med lovens fordringer⁵⁸.

I sit svar på nævnet påpegede hr. Anker for det første ligheden med det tidligere nævn af den 8. januar, som han havde fået magteslødsdom på. Stokkenævnet var genfremsat på foranledning af Maren Tygesdatter, »som er en del af fornævnte mænds slægt og svogerskab.« Endnu engang hører vi om menighedens modstand mod hans kaldelse til Ballum sogn, og denne gang kan han oplyse, at den *Peder Clausen*⁵⁹, som menigheden havde ønsket, er delefogeden Peder Niensens slægtning, idet han er gift med dennes datterdatter. Vi får igen at vide, at deres uvilje mod ham blandt andet skyldtes, at han »ikke ville forskrive og forpligte sig fra sin kærvetiende imod ordinansen og recessen og hans kaldsbrev,« men, fortsatte han, »hvilke kærvetiende han dog ikke endnu skal have taget af dem, at han dermed kunne nyde fred i sit kald, men har ladet sig nøje med en ganske ringe tiendekorn af hver hel gård som er 16 skæpper byg.« Af disse indtægter »skal han årligen yde til Ribe kapitel 48 Riber ørtug byg, nok

årligen 6 tønder byg og 3 tønder rug, 5 læs hør til hans formands præsteenke, som er på stedet⁶⁰.

Efter dette mente hr. Anker, at også det nye stokkenævn måtte kendes magtesløs, men både birkefogeden Hans Federsen og delefogeden Peder Nielsen samt lensmandens repræsentant, ridefogeden Peder Staal krævede det opretholdt⁶¹.

Dommen tog ikke hensyn til, at samme stokkenævn 3 måneder tidligere af formelle grunde var kendt magtesløst. Alt om hr. Ankers skældsord og modtagelse af gaver måtte være deres egen sag og kendtes derfor magtesløst. Men de punkter, der angik hans drikkeri, parlament og Anders Hansens hustrus begravelse, havde hr. Anker ikke kunnet modbevise, hvorfor disse punkter måtte stå ved magt⁶².

Det var utvivlsomt en slagen hr. Anker, der den junaften drog fra Viborg. Til Ballum er han ikke taget, dér havde han ikke mere at gøre. Langt snarere har han søgt tilflugt med sin kone og 7 børn hos broderen i Nagbøl præstegård.

Ligegyldigt, om man tror på Maren Tygesdatters anklage eller ej, må man herefter anse hr. Anker for uegnet til at beklæde præsteembedet i Ballum. En så betydende del af hans menighed havde nu gennem flere år forsøgt på alle mulige måder at komme af med ham — lad deres motiver have været så lave og ondsindede som vel muligt, forholdet mellem menighed og præst var i Ballum blevet så dårligt, at hr. Ankers gerning med udbredelsen af Guds ord var blevet umuliggjort. Sagen er måske et oplagt eksempel på, hvor vidt en menighed kunne gå for at skaffe sig af med en præst, som de af familiemæssige eller rent materielle grunde ikke ønskede. Men måske er den samtidig et vidnesbyrd om, hvor lidt forskel der dengang var på præsternes og almindelige menneskers livsførelse. Hr. Anker tegner sig for os som en fuldblods søn af sin tid — Christian den 4.'s storladne renæssancemennesker levede livet fuldt og helt lige fra kongen til Maren Tygesdatter i Ballum.

Lovværge for sig, således som det var blevet ham pålagt ved dommen i faderskabssagen, ville hr. Anker nu ikke. Måske har det faldet ham vanskeligt at skaffe det tilstrækkelige antal mededsmænd. Langt snarere har han, der var rundet af en gammel

præsteslægt, anset det for at ligge langt under sin værdighed at skulle befri sig for bøndernes anklage på denne måde. Han ansøgte kongen om at blive fritaget for denne fornedrelse, og i et brev af 1. december 1636⁶⁵ bevilgedes det ham, men kun på betingelse af, at han afstod Ballum sogn. Brevet sluttede med at fastslå, at han måtte kaldes til ethvert ledigt embede i landet — og det blev strengt forbudt at hindre ham heri. Så lemfældigt behandlede statsmagten dengang en gejstlig embedsmand, der var anklaget for så grov en forseelse som utugt. Dette falder ganske i tråd med den herskende stemning blandt gejstlighedens øverste⁶⁴, men man lod dog gerne synderen gå en rum tid, inden han fik et nyt kald.

Anker Buchs dårlige forhold til sin menighed og den sag, der skulle føre til hans afskedigelse, er åbenbart ikke alene blevet fulgt med interesse i Ballum og nabosognene. Fra langt fjernere dele af landet hører vi om folk, der med vågent blik fulgte udviklingen. Rektor ved Odense latinskole, mester *Ingvar Nielsen Mulvad*, var kommet i klammeri med sin biskop og blev afskediget. Allerede i 1634 erfarede han, at Anker Buch »var i aktion til sit embedes fortabelse« og han fik Odensebispens anbefaling med sig, da han begav sig til Ribe for at tale med bispen dér om det embede, som han snart mente blev ledigt⁶⁵. Efter hvad vi ved om hr. Ankers aktion, synes mester Ingvar at have været lidt vel tidlig på færde. Når det oplyses, at han allerede i januar 1635 skal være blevet beskikket til at prædike for Ballum menighed, lyder det lidet sandsynligt. Først fra efteråret 1635 må man antage, at hr. Anker er blevet suspenderet fra sit embede. Men mester Ingvar var i hvert fald på tærerne. Ligesom gribbe siges at kunne lugte ådsler på lang afstand, har han i tide forudset, hvad der måtte ske i Ballum. Og byttet var nok en smule ventetid værd — et kald var en attråværdig ting — ikke mindst for en afskediget rektor. Mester Ingvar opnåede, hvad han ønskede. Efter hr. Ankers afskedigelse blev han ansat som sognepræst i Ballum. Om det har været efter menighedens ønske, ved vi ikke — blot vil skæbnens ironi, at hr. Ankers efterfølger næppe et år efter sin ansættelse stod anklaget af menigheden for Viborg landsting⁶⁶.

Med kongens brev af 1. december 1636 var hr. Ankers forhold til Ballum bragt til ende. Det synes derfor lidt vel sent, at Ribe kapitel tog sagen op på sin synode i Varde den 7. december. Hr. Anker var indstævnet til synoden, hvor også lensmanden og doktor Christian Bording, Ballum kirkes patron, var mødt op. Men »hr. Anker mødte ikke og havde ikke været længe hjemme«. Sagen blev derfor opsat til februar 1637, men så skulle den også afgøres endeligt »fordi kaldet kan ikke stå så længe foruden sin visse sjælesørger, efterdi det er langt over år og dag, siden at sagen er begyndt«⁶⁷. Man leder forgæves efter sagens endelige behandling i landemodeprotokollen, den er åbenbart ikke kommet for mere. Det kongelige brev havde afgjort den.

Anker Buch har efter alt at dømme ikke siddet uvirksom hen i præstegården i Nagbøl. Han var nu mellem slægt og venner og kunne her arbejde for at finde et nyt kald. Den 31. december 1639 fik biskop Johan Borchardsen i Ribe brev fra kongen om, at da man havde erfaret, at præsten i Sest, hr. *Simon Andersen*⁶⁸, skønt han var gammel og svag, ikke ville tage nogen kapellan, skulle det pålægges ham at antage hr. Anker Jensen Buch, som bønderne i Sest var tilfredse med. Og i fald denne overlevede præsten, kunne kan få kaldet⁶⁹.

I 1643 optrådte Anker Buch som Guds ords tjener i Sest sammen med 12 af sine sognefolk som vidner på Anst herredsting⁷⁰. Han havde opnået et nyt kald og dermed reddet existensen for sig, sin kone og sine børn.

Mens kirkebogen fra Sest sogn ellers er gået tabt for hele Anker Buchs embedstid findes ved et tilfælde bevaret nogle få års kirkebogsoptegnelser⁷¹. I årene 1646—51 benyttede hr. Anker nogle blanke blade i en privilegiebog for Kolding by som kirkebog, og med hans karakteristiske skrift findes her indført oplysninger, der også kaster lys over hans egne private forhold.

I 1646 optrådte hans kone, Maren, som vi kender fra hans Ballum tid, endnu blandt fadderne ved flere af de indførte barnedåb. Men 8. april 1647 blev hr. Ankers lille dreng i hjemmet

døbt Hans efter salig *Hans Lindenov* til Iversnæs⁷², »og blev siden den . . . april ført til kirken med sin salig moder Maren Pedersdatters lig, som samme dag blev begravet i Sest kirke«. Således endte den trofaste Maren, der havde holdt ud ved hr. Ankers side under de drøje år i Ballum og dér født ham 7 børn, sine dage i barselseng. Måske var lille Hans nummer 8 af hr. Ankers uformuende børn. Blandt fadderne ved Hans' dåb møder vi præsterne fra nabosognene og den latinske skolemester i Kolding foruden flere af hr. Ankers slægtninge, der viser sig at tilhøre Koldings allerhøjeste borgerskab; barnet blev båret af hr. Ankers kusine Else Poulsdatter, der var gift med borgmester Jørgen Knudsen i Kolding. Efter denne indførsel udstøder hr. Anker et suk og tilføjer »Deus misereatur nostri«⁷³.

Og Gud havde medlidenhed med ham. Allerede i december samme år indgik hr. Anker nyt ægteskab med *Bodil Madsdatter*⁷⁴, der strax overtog Marens rolle som fadder ved barnedåb. Hun må have været en del yngre end Anker Buch, for endnu i 1690 vides hun at have været i live⁷⁵.

I 1662 skal Anker Buch have draget sit sidste suk. Antagelig med et glad sind — de mørke år i Ballum lå langt tilbage, og hans præstegering i Sest blandt folk, der kendte ham, og i nærheden af sin åbenbart meget indflydelsesrige familie har nok givet ham langt større glæde og udbytte end tilværelsen blandt de stridbare og uvenlige bønder i Ballum sogn.

Præstesønnen fra nabosognet er sikkert i Sest blevet behandlet med langt større respekt og venlighed, end de Ballum bønder viste den syndefulde hører fra Ribe, der var blevet dem påtvunget af kapitlet.

NOTER

1. Afdøde lektor, dr. phil. *Hans H. Fussing* gjorde mig i 1955 opmærksom på Anker Buchs retssager for Viborg landsting. Jeg ønsker her at give udtryk for min taknemmelighed over den interesse, han altid viste mit arbejde.
2. Dansk biografisk Leksikon, 2. udg., XXII, s. 81.
3. Kancelliets Brevbøger (citeret K. B.) 1624 29/7, s. 209.
4. Oplysningen stammer fra en præsterække i Ballum sogns liber daticus på Landsarkivet i Abenrå. Anker Buchs forgænger angives her at være *Laurids Sørensen*, men dette er næppe rigtigt, da dennes enke bor i sognet endnu i Anker Buchs tid, se s. 5 og 24. Ifølge S. V. Wibergs Almindelig dansk Præstehistorie (citeret Wiberg) I, s. 139, har der mellem disse to været en præst ved navn *Jakob Christensen*. Denne må have været hr. Ankers uheldige forgænger.
5. Wiberg III, s. 65.
6. K. B. 1614 4/2, s. 666.
7. Københavns Universitets Matrikel, s. 43.
8. Jvf. B. Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I, s. 414.
9. Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Årbøger 1941, s. 73.
10. Ifølge O. F. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten (citeret Arends) III, s. 107, hed præsten i Randerup på dette tidspunkt Ole Hansen. Hr. Laurids var måske dennes kapellan, jvf. dog s. 5, hvor Laurids atter omtales som præsten i Randerup. Jvf. også note 51.
11. Anders Lauridsen var præst i Skast 1622—42. Arends II, s. 14. Han er søn af den i note 4 omtalte Laurids Sørensen, jvf. s. 5.
12. Disse vidnesbyrd findes på Rigsarkivet (citeret RA) i Danske kancelli, indkomne breve 1624 13/9. Da tingbogen fra Ballum birketing først findes bevaret fra 1665 (Vejledende Arkivregistratur VI, s. 84), har det ikke været muligt at få vidnesbyrden bekræftet fra denne.
13. H. F. Rørdam: Danske Kirkelove (citeret Dsk. Kirkel.) II, s. 496 f.
14. Findes på det i note 12 anførte sted.
15. Ordinansen af 1539 14/6. Trykt i Dsk. Kirkel. I, s. 98 ff.
16. Christian 4.s »lille recess« af 1615 31/3, trykt i Corpus Constitutionum Danicæ, udg. af V. A. Secher (citeret CCD) III, det omtalte sted s. 437.
17. Iver Hemmet var biskop i Ribe 1614—29. J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse (citeret Kinch) II, s. 492.
18. Indledningen til dette stokkenævnt findes trykt sammen med en kort omtale af sagen i Carsten Petersen: Slesvigske Præster, s. 285.
19. Ordinansen af 1539, jvf. note 15. Bestemmelsen findes anført s. 114 f. og er gentaget flere gange siden.
20. Findes sammen med anklagerne på det i note 12 anførte sted.
21. Mikkel Andersen var præst i Døstrup 1603—41. Wiberg I, s. 290.
22. Jens Kjeldsen var rektor i Ribe 1623—31. B. Kornerup anf. værk I, s. 394 ff.
23. Christian Bording var medikus i Ribe og medlem af kapitlet, han blev senere ærkedegn. Han var endvidere patron for Ballum kirke. Kinch II, s. 365 ff. og 511, jvf. side 10.
24. Peder Clausen må have været den samme som den magister Petrus Claudii, der findes omtalt som kapellan i Emmerlev og senere som præst i Hjerpsted hos Arends I, s. 142.
25. Pligten til at tiende i kærven var fastslået i ordinansen af 1539 og senest i recessen af 1615 § 7. Bestemmelsen blev ofte indskærpet, hvilket tyder på, at den ofte blev overtrådt.
26. Iver Vind til Nørholm var kannik i Ribe. Kinch II, s. 587.
27. Magister Ægidius Lauridsen var ærkedegn ved Ribe kapitel 1602—27. Kinch II, s. 249 f. og 511.
28. Lauge Andersen Wedel var præst i Vlsby 1617—30. Wiberg III, s. 595.

29. Her hentydes nok til forordningen om sværgeren og hellighbrøde af 1623 20/11. CCD IV, s. 114 ff.
30. Findes i Danske kancelli, indkomne breve 1624 18/9, RA. Burde ligge sammen med de anførte klager og hr. Ankers to svar, der åbenbart fremsendes med dette brev.
31. K. B., s. 297.
32. Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Årbøger 1941, s. 62. Et andet eksempel på at en menighed har forsøgt at få deres egen kandidat valgt mod det stedlige kapitels ønske, kendes fra Skåne. Dsk. Kirkel. II, 470 f.
33. Johan Hvidtfeldt anf. st., s. 94 f.
34. Johan Hvidtfeldt anf. st., s. 95.
35. Viborg landstings dombog 1636 C, fol. 115—19, Landsarkivet i Viborg (citeret LA, Viborg). Her findes hele sagen fra 30. marts anført.
36. Johan Borchardsen var biskop i Ribe 1635—43. Kinch II, s. 492.
37. Viborg landstings dombog 1636 C, fol. 142, LA, Viborg. Hele den i det følgende omtalte faderskabssag findes samme sted fol. 139—55. Da dombogens rækkefølge ikke er fulgt ved omtalen, bringes der henvisning til fol. ved hvert enkelt punkt.
38. Se s. 15 f.
39. Fol. 140.
40. Jens Pedersen var præst i Brøns 1627—66. Wiberg I, s. 236.
41. Fol. 152 f.
42. Fol. 153 f.
43. Søren Pedersen Hegelund var præst i Skærbæk 1629—78. Wiberg III, s. 98. Han klarede sig betydeligt bedre end hr. Anker, da han i 1637 måtte vedgå lejermål med sin amme. Han fik lov til at beholde sit kald, måske har han været mere afholdt af sin menighed. Ribe Landemodeprotokol 1635—64, fol. 19 f., LA, Viborg.
44. Jacob Obling var kapellan i Skærbæk før 1641. Dette år blev han afsat fra sit embede, uvist af hvilken årsag. K. B. 1641 11/2, s. 380.
45. Fol. 143 f.
46. Fol. 144 f.
47. Fol. 142.
48. Fol. 143.
49. Sst.
50. Sst.
51. Laurids Sørensen Ørnstrup var præst i Randerup 1630—46. Wiberg II, s. 589. Måske er han den samme, som den hr. Laurids der omtales i 1624, jvf. note 10.
52. Fol. 142 f.
53. Fol. 152 og 155.
54. Fol. 140 f.
55. Fol. 155.
56. Sst.
57. Se s. 15 f.
58. Fol. 145—48.
59. Se note 24.
60. Fol. 166 ff. Oplysningerne om tienden og afgiften til Ribe kapitel svarer nøje til de oplysninger, der i 1649 blev nedskrevet af hans efterfølger. Af oplysninger fra 1693 fremgår det, at præsten æfter gammel skik og brug får tienden i skæppen. Thade Petersen i Sønderjyske Årbøger 1930, s. 62—66. Om formandens enke se s. 5.
61. Fol. 168.
62. Fol. 169.
63. Dsk. Kirkel. III, s. 258 f.
64. Se brev af 1555 12/5, Dsk. Kirkel. I, s. 249.

65. Bloch: Den fynske Gejstlighed Historie I, s. 386.
66. Anf. st. Jvf. Viborg landstings dombog 1638 C, fol. 49—53, LA, Viborg.
67. Ribe Landemodeprotokol 1635—64, fol. 12, LA, Viborg.
68. Præst i Sest fra ca. 1596. Wiberg III, s. 36, men de her anførte årstal kan i hvert fald ikke passe, idet Anker Buch angives at have tiltrådt embedet i 1631.
69. K. B., s. 977.
70. Danske kancelli, indkomne breve 1643 21/11, RA.
71. Thotts samling nr. 2013, 4^o, Det kgl. bibliotek. Forklaringen på, at denne bog er blevet brugt af hr. Anker, findes i det vidnesbyrd, denne aflægger for Anst herredsting i 1660 om, at han i krigens tid flygtede ind til Kolding med sine sognefolk. Aksel Lassen: Skæbneåret 1659 (1958), s. 121.
72. Hans Johansen Lindenov, død 1642. Danmarks Adels Årbog XIX, 1902, s. 279.
73. Det i note 71 anf. st., fol. 76 f.
74. Anf. st., fol. 72.
75. Vilh. Bangs præstehistorie, Ny kgl. samling nr. 2691, vol. VI, s. 71, Det kgl. bibliotek. Jeg takker redaktør P. Engelstoft for at have henvist mig hertil.

Fra de nationale valgs tid i Sønderjylland

Af H. Hejselbjerg Paulsen.

De nationale valg i Sønderjylland, dvs. valgene til den tyske rigsdag og den preussiske landdag, har selvfølgelig fået deres omtale i den foreliggende historiske litteratur. Men ofte ligner behandlingen af emnet mere en efterskrift til valgene eller en oversigt over deres resultat. Det ligger i sagens natur, at disse arbejder — fra tiden før 1914 — må være tidsbestemt præget, og at vigtige sider af den nationalpolitiske problemstilling er ladet ude af betragtning. De opererer f. eks. med massive talkolonner og regner meget håndfast med *danske* og *tyske* stemmer, som om det var en selvfølge, at alle det omtumlede tidligere hertugdømmes beboere uden videre lod sig inddele i disse to kategorier.

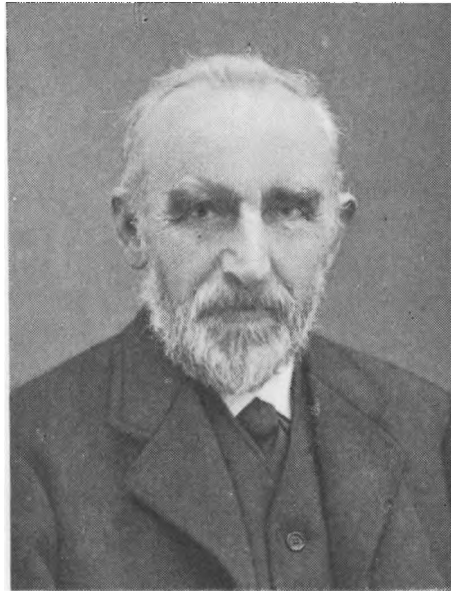
Sønderjyske Årbøger har fra sagkyndig hånd en række afhandlinger om de senere valg (f. eks. Nikolaj Andersens i årgangene 1912 ff.), som giver en god oversigt over stillingen og over forskydninger i stemmetallene. Men to vigtige spørgsmål er slet ikke berørt og derfor heller ikke taget op til nærmere undersøgelse. Og lad det straks være sagt, de kunne og burde vel heller ikke omtales og uddybes nærmere på det tidspunkt. Der tænkes her på en nærmere vurdering af selve vælgermassens forhold til dansk og tysk kultur og nationalitet og på en analyse af de såkaldte »blakkedes« store skare, dvs. de mange vælgere, som foretrak at stå som tilskuere til kampen, og som kun undtagelsesvis — f. eks. i 1912 — i større udstrækning afgav deres stemmer. Hvad var det for folk? I hvilke sociale lag hørte de fortrinsvis hjemme? Hvem af de kæmpende parter kunne regne med, at de blandt dem havde en reserve, som kunne aktiviseres og derved blive af afgørende betydning i nationens skæbnetime?

Dengang var det vel opportunt ikke at røre ved disse spørgsmål, skønt de var levende nok og vakte både bekymring og forhåbning i de ledendes tanker. Nu ligger sagen imidlertid anderledes. Valgene og menneskene bag dem tilhører nu historiens verden, hvor de nysgerrige prøver på at kigge ind bag kulisserne for at se sagen selv inde fra.

Et generelt svar på ovennævnte spørgsmål kan næppe gives, hverken nu eller senere. Men enhver sønderjyde ved, at dansk og tysk dengang ingenlunde kun kunne tegnes ved sort eller hvidt; men at der var brug for talrige grå nuancer, hvor farverne ligefrem flød over i hinanden, og at der desuden var en brøk, en rest tilbage, som var farveløs. Alt det ses ikke af valgtallene, der er ingen udflydende konturer, kun skarpe skel.

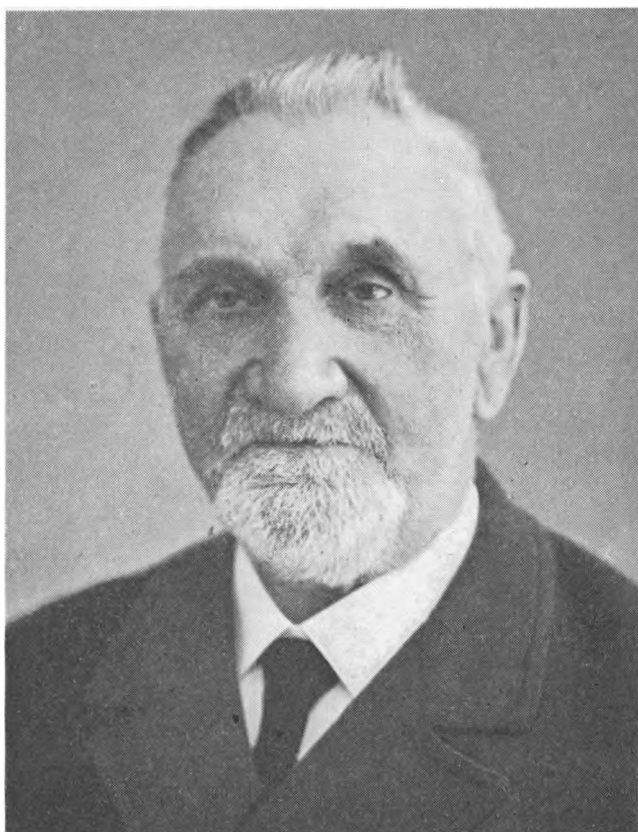
Et samlet kildemateriale til belysning af de nævnte spørgsmål mangler desværre helt, og vi er allerede nu disse begivenheder og personer så langt på afstand og så fjern i tid, at det heller ikke lader sig konstruere fra sogn til sogn. Men et sådant materiale må uden tvivl have eksisteret engang. Den danske vælgerfor­enings tillidsmænd ude i sognene har i sin tid hver for sig udarbejdet en slags national mandtalsliste over samtlige vælgere i hvert sogn; men dette vigtige og interessante materiale synes desværre ikke bevaret. Kun rent undtagelsesvis kan man måske her eller der blandt de gamle nationale tillidsmænds papirer finde sådanne fortegnelser. De kan i så fald give eftertiden værdifulde fingerpeg til besvarelse af de ovenfor omtalte spørgsmål.

Når jeg i det følgende kan fremlægge et sådant »nationalt katastrofer« fra en enkelt egn af Nordslesvig, skyldes det, at min fader, gdr. og dbm. Bertram Paulsen i Østerløgum, har gemt det af ham og svogeren, gdr. og dbm. Hans Friis, Kopholt, i 1908 udarbejdede nationale register for Østerløgum sogn (med undtagelse af Gjenner og Andholm kommuner). Skønt det i år er 50 år siden, det blev udarbejdet, har jeg dog kendt så at sige hver af de nævnte personer og mener også, at jeg med bestemthed kan udtale mig om den enkeltes sindelag og indstilling til de nationale spørgsmål. Dette sidste var nemlig dengang det altdominerende ved omtale og vurdering af personer, i hvert fald hos dem for hvem den nationale kamp var blevet en livssag.



*Hans Friis, Kopsholdt
(1853—1937).
Vælgerforeningens tillids-
mand i valgdistriktets
vestlige del.*

Ved at blade disse lister igennem og se de enkelte navne stiger en svunden tid og dens mennesker frem for ens blik. Så at sige hvert navn har været omtalt i mit hjem og dets nærmeste kreds. Historier om personer og om tildragelser ved valgene er blevet fortalt. Ofte var de muntre og blev gengivet med lune, f. eks. når en »bestilingsmand« snød tyskerne og undlod at afgive sin stemme, skønt den regnedes til de sikre. Men der kunne også falde bitre bemærkninger, når en danskorienteret eller dansksindet stemte tysk eller blev hjemme, »ikke gjorde sin pligt« som det hed. Alle blev vurderet efter sindelaget, og om de mødte frem ved valgene. Dette var alle tings rette mål. Når vi kørte »til stajs« — over Damgaard, Lunderupmark, Rødekro og Brunde — blev man som barn belært om, hvem der boede i de forskellige gårde og huse, og om vedkommende mand var dansk eller tysk — eller noget tredje. Dette, at være »blakket«, var næsten det værste af alt. Det fik man i hvert fald indtryk af. Ingen er nemlig så udpræget national som den vågne del af befolkningen i et grænseområde. Der må kampen tages op — for dansk eller tysk — dag



*Bertram Paulsen (1867—1950), Ø. Løgum.
Vælgerforeningens tillidsmand i valgdistriktets østlige del.*

for dag. I brydningsfeltet mærker man på kroppen sammenstødene mellem to nationer.

I det første hus, vi kom forbi, boede Lorenz Nissen, pensioneret ledvogter, eller »bommand«, som det dengang hed. Han var dansk og stemte dansk. Men da han endnu var i tjenesten, havde han engang måttet begive sig til valglokalet for at stemme tysk. Hidtil havde han altid holdt sig hjemme, men under pres og trusler om at blive forflyttet til Holsten, hvis han ikke mødte til valg, måtte han så love at afgive sin stemme. Valgdagen oprandt, og Nissen



*Lorenz Nissen
(død 1926)
i de tyske statsbaners
uniform (ca. 1908)*

begav sig på vej. Da han kom, var valglokalet imidlertid lukket, og hverken amtsforstander eller valgbestyrelse var mødt endnu. Men kro døren var åben, og indenfor blev der snart liv og en glad dag, thi valgdagen var en festdag dengang. Af og til kom der en stafet for at purre vælgerne ud, og da den tyske hen på eftermiddagen kom til Nissen, som sad i et muntert lag, erklærede han kategorisk, at »da det passede mig, passede det ikke jer, og nu passer det ikke mig.« Og så stemte hele selskabet i med:

Vi er kun få, men det er er det samme,
vi er en gren af den danske stamme.

Bagefter måtte han undskylde sig med, at da han var kommet for tidligt til valglokalet og dårlig kunne tåle kulden ved at stå udenfor og vente, var han gået ned i kroen »for at få lidt at varme sig på«, og der havde han desværre fået for mange »punsere«. I 1903 måtte han så bekvemme sig til at stemme tysk, men siden — efter sin pensionering — stemte han hver gang dansk. Og således kunne min fader fortælle videre om personer og slægter, helt ind til Kolstrup.



Lorenz Nissen som gammel. Billedet afspejler den gennemførte nøjsomhed, som prægede dette slægtled.

Når øjet nu så længe efter fanger disse navne, og deres bærere træder frem i erindringen, kan man ikke uden videre anbringe dem under de gængse betegnelser: danske, tyske, blakkede. Jeg vil tro, at kun et mindretal passer ind i disse skarpt adskilte afdelinger. Blandt dem var udpræget nationale, ja ligefrem super-nationale folk, mennesker, hvis nationalpolitiske opfattelse domineredes af en så ensopret problemstilling, at de tabte de store proportioner af syne. Også om det kunne der fortælles adskillige morsomme træk.

Den tyske del af vælgerne var en meget broget skare. Der var først en del preussisk påhæng og rigstyske elementer, gendarm, stationsforstander, tjenestemænd ved statsbaner og postvæsen, endvidere nogle indvandrede håndværkere, som havde etableret sig. Enkelte af disse sidste var ikke ivrige efter at blive indblandet i nationalpolitiske stridigheder, da de var fødte ham-

borgere og derfor på forhånd ret uinteresseret i den nationale kamp, tilmed havde de kunder i begge lejre. Det kneb i hvert fald for tyskerne at få dem til at møde op ved valgene. Så var der hjemmetyskernes ret store skare, bønder med dybe rødder i hjemstavn og jord. Tyske i ordets egentlige forstand var de ikke. Tysksindede slesvigere, med eftertryk på sidste ord, var snarere den rette betegnelse. Det ældre slægtled havde været slesvigholstenere, deres forfædre igen hertugelig-gottorpske bønder. Erindringen om den gottorpske tid (før 1721) holdt sig længe levende og tegnede et lyst billede af forholdene dengang. Min oldefader, P. Kier, sognepræst i Østerløgum 1802—34, var barnefødt i Hovslund og ved at fortælle en del herom. Da han var en kyndig historiker og kendte sit sogn, har hans ord vægt:¹⁾

»De gamle — dvs. folk født før 1721 — hang ved deres gamle Fyrstehus og vidste at fortælle, at man dengang levede vel og kun havde ringe Byrder og Skatter, og derfor var man utilfreds med den nye Herreveksel.« Den slesvig-holstenske tanke fængede derfor i deres efterkommeres sind, og forestillingen om en egen hertug over det gamle hertugdømme Slesvig i forbindelse med Holsten var i disse kredse en kær tanke.²⁾ Det stod dem vel næppe helt klart, hvad det egentlig drejede sig om, thi da en mand i Hovslund i 1864 blev spurgt om, hvad de egentlig ville have under preusserne, svarede han: »Vi vil ha vor frihed og ret.« Men hvad det var, kunne han ikke gøre rede for, men måtte henvise spørgeren til gammel Per Nissen i Hjolderup.

Den gamle særlesvigske følelse er her sikkert nok oprindelsen til den senere tyskhed. Men ordet tyskhed bør dog kun nævnes med modifikationer. Og derfor kneb det for en og anden tyskorienteret eller tysksindet slesviger at forsvare v. Köllers metoder eller følge en dr. Hahn. Ikke Die Nordmark, men Slesvig var hjemstavn og bostavn, og dette begreb knyttede mange bånd til naboer og venner i den anden lejr. Dansk var selvfølgelig omgangssproget og for resten også det hellige sprog, den danske guds-

¹⁾ Han har skrevet sognets historie, bl. a. Østerlygum Menigheds Annaler i 10 bind.

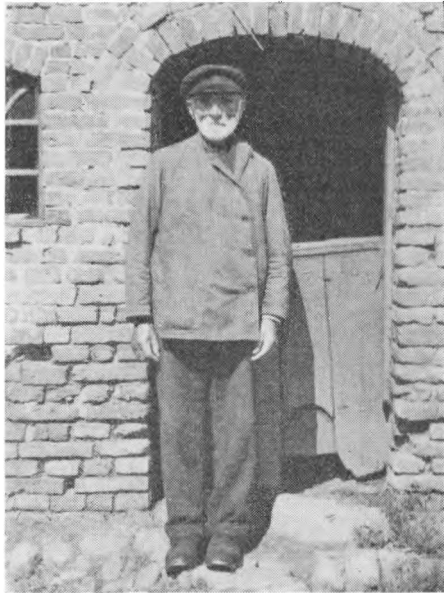
²⁾ Jfr. min bog *Sønderjydske Slægter* bind I. Østerløgum (1942) p. 273—77 og nr. 26 A, 26 B, 27 A, 27 B, 28, 30 B.

tjeneste med danske salmer og dansk prædiken af deres tysksindede sognepræst var den ideelle gudstjeneste. Så var der tyskorienterede slesvigere, folk uden megen politisk interesse, men imponeret af Tysklands storhed og magt og glade for den tyske landbrugspolitik. Soldatertiden havde en meget stor plads i deres erindringsverden, og en samtale med dem endte altid i minderne om den store tid i fjerne tyske garnisonsbyer. Det er den slags »hjemmetyskere«, Jens Jessen har haft i tankerne, når han i sin tale i Stens Kro i 1901 udtalte: »De hører til vort Folk, og der er altid Mulighed for, at de kan lære at indse det selv. Vor Dør maa altid staa paa Klem, naar de med god Vilje vil ty ind til os, deres Frænder, hvor de rettelig hører hjemme. Vi må ikke glemme at sætte Lys i Vinduet!«

Også en ikke ubetydelig flok tjenestemænd — eller »bestillingsmænd«, som det hed i datidens sprogbrug — hører med i billedet. Nord- og sydslesvigere, tysksindede og dansksindede, politisk indifferente, en enkelt socialist, alt i broget blanding. Bortset fra de få, som virkelig var dansk- eller tysksindede, kunne denne gruppe vel svinge til hvad side, det skulle være, når en valgdag oprandt, hvor valget stod frit mellem Danmark og Tyskland. Men alle stemte de tysk i 1903, 1908 og 1912. Også den dansksindede var nødt til at stemme tysk. Brød og hjem stod på spil. Folk i en betrygget økonomisk tilværelse forstod ikke altid dette.

Det romerske ord: *ubi bene, ibi patria* havde også sine tilhængere i Nordslesvig. Det var folk, som først og fremmest anlagde rent økonomiske synspunkter, materialister af reneste vand, som fandt det fordelagtigt at være under Tyskland. Endelig havde hvert sogn i de tider en eller anden, hvem flasken eller livets møje og arbejdets slid eller alt i forening havde knækket. Sløve og uinteresserede sad de i deres hytter og lod livet passere forbi. Et sådant navn optræder også af og til i den tyske rubrik. »Tysk« var således ret ubestemmeligt, og de tyske vælgere var en broget skare.

Det samme må siges om de såkaldte »blakkede«. Kun de færreste af dem var vel egentlig »blakkede«, dvs. folk, som bar kappen på begge skuldre eller var forsigtigpetere, som af hensyn til



*En hedeparcellist, som
stemte første gang i 1912 (d.),
skønt han var født i 1856.
Bag hans navn stod i mange år
på vælgerforeningens
valgliste et ?.
Rent menneskeligt en
hædersmand fra top til lå
(død 1941)*

dit eller dat eller Per og Poul helt undlod at stemme. Men der var også en del folk, som ikke fortjente denne nedsættende betegnelse.

Man står her overfor et i vide kredse skjult og upåagtet befolkningsanslag, som sjæleligt hører hjemme i den snævre hjemstavn og iøvrigt sympatiserer med begge politiske lejre — eller med ingen. Talen om »Zweiströmigkeit« i det slesvigske folkesind dækker ikke her, thi den forudsætter en kulturel indlevethed i begge kulturkredse, som ikke er tilstede. Men det må erkendes, at menneskeligt var denne folkedel i enhver henseende fuldt så værdifuld som vi, der aldrig har behøvet at vælge. Ofte drejer det sig om særprægede, hjemmegroede mennesker, som levede i deres egen verden, og hvem den nationale kamp var en uvedkommende affære. Ved at tænke på en af dem, en hedeparcellist, som i en sjælden grad havde levet sig sammen med naturen og hjemstavns liv og fortid og skik, mindes man Th. Storms digt Abseits, hvor just sådan en hedehusmand midt under det politiske bulder og kampgnyet i 1848 læner sig over sin hyttes halvdør behaglich blintzelnd nach den Bienen, og om hvem det betegnende siges:

Kein Klang der aufgeregten Zeit
drang noch in diese Einsamkeit.

Sådanne mennesker levede endnu her og der i stille egne op under 1914. Eller en og anden tog apostelordet: »Vær øvrigheden underdanig« bogstaveligt og betragtede derfor den standende kamp som ulydighed og menneskelig opsætsighed mod Guds klare bud. Det var ikke så lige folk, som tilhørte Indre Mission, men grublere og indadvendte mennesker. Kun 3 af vælgerne betegnes som tilhængere af I. M., alle dansksindede, de 2 stemte altid, den tredje »ikke sidst«. Der er ingen grund til at tro, at Den indre Missions venner her ville frigøre sig for sine folkelige pligter, men at de snarere har indset, at man for kristendommens skyld måtte være og blive sit folk og sit sprog tro.

En vis social spænding er vel uundgåelig, også i et landsogn med nogenlunde samme kår for de fleste; men denne spænding var ikke så mærkbar, at den kunne danne baggrund for en socialistisk agitation, som satte ind i Nordslesvig i slutningen af århundredet. Selv om det danske »Social-Demokraten« spredtes over landsdelen ind under valg, og uagtet Pio allerede i 1877 havde opfordret de nordslesvigske arbejdere til at »opgive ethvert Maskepi med Storborgerne. Slut Jer til det tyske socialistiske Parti. Vil I jeres Vel, saa slut Jer til jeres Kammerater, med hvem I har Fællesskab i Lidelse og Haab,« forblev sognet stort set uberørt af hele denne agitation. Skrædder Mahlke — »den sande Folkets Mand, Heinrich Mahlke«, som han kaldes i et opråb 1893 — fik kun 1 stemme i 1903, og Michelsen ligeledes kun 1 stemme i 1907. I 1912 steg de socialistiske stemmer til 4, de to blev afgivet af rigstyske landbrugsarbejdere, som var kommet herop i mellemtiden, 1 stemme må formodentlig tilskrives en jernbanearbejder og den sidste en tilflyttet husmand. Selve den hosiddende del af befolkningen var således fuldkommen uberørt af bevægelsen før 1914.

De danske stemmer var mere ensartede. Det var frem for alt frivilligt mandskab. Frie mænd fra ende til anden. Og dog var der også her afvigelser og forskel. Enhver åndelig bevægelse har en flok, som med sjæl og hu går ind for *sagen*, og som altid er

rede til at ofre tid og penge, ja sig selv, om det bliver krævet. Disse mænd udgjorde kærnen i den danske lejr. De var ryggraden i bevægelsen. »Tro til Døden« står der med rette på Jens Jessens gravsten, men adskillige andre, navnløse hverdagsmennesker, brændende i ånden for den samme sag, lige så trofaste på deres post, fortjener de samme ord. Sagen kaldte altid ad dem. Modløshed i rækkerne måtte bekæmpes, de forknytte strammes op, de ligegyldige purres ud. Iveren og aktiviteten var uden tvivl størst og stærkest blandt danskhedens tillidsmænd, og den viser, hvilken dynamisk kraft der ligger i grænseatmosfæren. Uden disse navnløse tillidsmænd ville mellemslesvigske tilstande have rådet i store dele af Nordslesvig i 1914. Thi mange af de danske, måske flertallet, hørte — i hvert fald i Øster Løgum sogn — til de passive og måtte ustandselig holdes til ilden. De meldte sig ikke af sig selv som medlemmer af de nationale foreninger, men måtte nødes til det. Det var heller ikke uden videre givet, at de alle mødte frem ved valgene, mange gjorde det selvfølgelig, men andre måtte hentes ud. Deres danskhed bestod mere i en negativ afvisning af alt tysk end i en positiv indlevethed i og bekendelse til det danske. Dansksindede eller danskorienterede slesvigere er er vel den rette betegnelse for mange af disse vælgere. De ønskede så vist ikke at kysse riset, men havde tyskerne anvendt andre midler i deres bestræbelser for at vinde slesvigerne, havde de taget hensyn til fribårne mænds selvfølgeligelige ret til at synge, hvad de vilde, til at samles, hvor de vilde, til at tale og læse, hvad sprog de vilde, er det sandsynligt, at denne gruppe af vælgere langsomt og umærkeligt var blevet loyale og tyskorienterede slesvigere. »I skal lære at nikke og bukke og sige Ja og Amen til alt, hvad Magthaverne og deres Tilhængere siger og mener . . . Det skal vise sig, om Udvisningerne, Tjenestedrengekrigen, Forhindring af danske Møder, den økonomiske Krig og alle de andre lignende Midler har været rigtig kærkomne hos Nordslesvigerne, om Tvangsregimet har vundet Befolkningens Yndest. Den faar Lov at vælge, om den vil lade sig kvæle eller slaa ihjel. Strikken eller Kniven? Befolkningen maa jo selv vide, om den vil gaa med vore Modstandere.« Det var Jessens ord før valget i 1902. Og de blev forstået helt ud i yderkredsen af danske vælgere.

Som bekendt havde H. P. Hanssen og Jens Jessen forskelligt syn på de nationale opgaver i grænselandet. Mens den første så det som en væsentlig opgave, at sønderjyderne kom under åndelig påvirkning nordfra — f. eks. gennem højskolen — for derved at gå op i det fælles danske, ønskede Jessen frem for alt at hævde den slesvigske selvstændighed til de yderste konsekvenser; det såkaldte »folkelige« ville af sig selv vokse ud af folkets sande natur og sind. Betragter man nu vælgerne ud fra disse synspunkter, kan der ikke herske tvivl om, at det var Jessen, som kaldte den slumrende danskhed til live. Hvad der kom nordfra var ingenlunde altid og overalt højt i kurs hos den jævne mand. Jessens tale derimod gav genlyd i mange sind og rejste en vælgerskare, som ellers næppe var kommet på benene. Han har frem for nogen anden lagt den faste grobund for danskhed i kritiske år.

Vælgerskaren lod sig altså ikke uden videre presse ind i de to kategorier. Men den danske bevægelse måtte i sin daglige agitation og under kampen betjene sig af dem, skønt man ikke kunne være blind for, at der var betydelige nuancer. Ydre omstændigheder i samspil med individuelle anlæg, eller nedarvede synspunkter, eller slet og ret rent materialistiske bevæggrunde og meget andet kunne spille ind og skabe slørede konturer og ligefrem glidende standpunkter.

Det følgende materiale, som nu overgives offentligheden, tegner et billede af den nationale hverdag i tiden umiddelbart før verdenskrigen 1914. Vel drejer det sig kun om et lille udsnit af vor befolkning, men alligevel kan det gælde for store dele af Nordslesvig udenfor Haderslev amt. Den, som med bekymring fulgte udviklingen, kunne her hente yderligere grunde til bestyrkelse af sin pessimisme. Men også optimisten kunne finde et og andet, som frydede ham. Begge havde dog sikkert den overbevisning, at skulle Nordslesvig engang forenes med Danmark, måtte det ske inden alt for længe.

Den nationale mandtalsliste omfatter alle vælgere i 1908 (det preussiske landdagsvalg). Ved *mundtligt* valg valgte hvert distrikts vælgere 3—4 valgmænd, som siden valgte landdagsmanden. Vælgerne er inddelt i tre valgklasser, de højst, mindre og

lavest beskattede, således at der på hver valgklasse faldt en trediedel af det samlede skattebeløb, som skulle udredes af samtlige vælgere i distriktet. Hver af de 3 klasser valgte en trediedel af valgmændene. Skulle der vælges 3 eller 6 valgmænd, faldt altså lige mange på hver klasse. I det omhandlede distrikt var der 14 vælgere i I. klasse, 36 i II. og 199 i III. klasse. Da valget var mundtligt, kunne stemmerne og stemmeafgivningen nøje kontrolleres. Ved rigsdagsvalget derimod, som var hemmeligt og uden klasseinddeling, måtte der regnes med en fejlmargen, som dog viser sig at være forbavsende lille. I et landsogn, hvor alle kendte alle, var der kun få eksempler på, at vælgerne stemte anderledes end formodet. Men *hvem* disse vælgere var, stod hen i det uvisse. Da alle vælgere er opført på listen, har man altså også en fortegnelse over de talrige passive vælgere, som enten betegnes ved d. (dansk), t. (tysk) eller ved d?, t? ikke tysk, nærmest tysk, vistnok dansk, eller simpelthen ved et spørgsmålstejn, fordi man ikke kunne komme nærmere end til dette ubestemmelige og uberegnelige tegn. Denne gruppe af vælgere er ikke lille, men ved rigsdagsvalget i 1912 skete et kraftigt indhug i rækkerne, og det viste sig, — hvad ingen med sikkerhed kunne vide —, at disse vælgere overvejende stemte dansk. Bag dette glædelige resultat lå et ihærdigt og utrætteligt arbejde fra tillidsmændenes side, som nu har sin synlige frugt ved det sidste tyske rigsdagsvalg.

Foruden den enkelte vælgers navn og stilling, bopæl og alder, er hans samlede skattebeløb og sindelag anført, og om han møder til valg. Så at sige alle vælgere er fødte sønderjyder, hovedsagelig nordslesvigere, ja de fleste er vel født i selve sognet. Der kan kun noteres enkelte rigstyske, som alle var tjenestemænd ved statsbanerne eller postvæsenet, eller indvandrede arbejdere og håndværkere. Så vidt jeg kan se, er kun een vælger født i Danmark, og denne ene rigsdansker er en »Jyllandstysker«. På listen optræder han som pensioneret jernbanearbejder; han var den eneste i sognet, som mødte op i skolen på kejserens fødselsdag for at overvære højtideligheden der i dagens anledning. De tyske vælgere undgik sligt, men den nationale renegat fandt det passende.

Kampen stod i 1908 først og fremmest om I. klasse. Hidtil

havde danskerne haft flertallet i alle 3 klasser, men i 1907 havde myndighederne overført en del af distriktets vælgere (Andholm kommune) til Bodum valgdistrikt i Løjt sogn. Sligt kaldtes dengang valggeometri, og derved mistede I. klasse 2 danske vælgere. Nu stod 7 danske over for 7 tyske stemmer. Og tilmed var der et svagt led i den danske kæde, idet en af vælgerne var bestillingsmand (restauratør og postekspeditør), men alligevel stemte dansk ved rigsdagsvalgene. Under presseri og forestillinger formåede tyskerne ham nu til at stemme tysk, og dermed var flertallet i I. klasse tabt.

I II. klasse havde danskerne et sikkert flertal, og i III. klasse var overvejende dansksindede vælgere, men her var de mange ubestemmelige og det store tal på passive folk. Af de 249 vælgere kunne danskerne regne med at få 117 sikre stemmer (47 %), tyskerne med 78 (31 %), mens resten var passive vælgere (22 %), dvs. en del var danske og blandt dem adskillige, som før havde stemt dansk, færre af dem var tysksindede eller tyskorienterede folk, og ikke få var uberegnelige vælgere, idet de aldrig mødte til valg.

Inddeler man vælgerne efter deres stand og stilling, får man følgende resultat:

		Gårdmænd	Aftægsmænd Kenter	Parcellister	Bønderøtter	Tjenestekarle	Selvstændige erhvervsdriv.	Embeds- og tjenestemænd	Pensionister	„Husmand“ Husjere	Daglejere	?	Ialt
I. kl.	d.	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
	t.	6	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	8
	÷	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0
II. kl.	d.	18	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	20
	t.	10	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	11
	÷	3	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	5
III. kl.	d.	7	8	28	5	9	20	—	1	10	3	—	91
	t.	4	2	8	—	2	6	25	5	4	3	—	59
	÷	2	8	18	—	1	3	2	2	5	6	2	49
ialt		55	20	54	5	12	32	29	9	19	12	2	249
d.		30	10	28	5	9	20	—	2	10	3	—	117
t.		20	2	8	—	2	7	27	5	4	3	—	78
÷		5	8	18	—	1	5	2	2	5	6	2	54

Set fra et dansk synspunkt klarede gruppen »selvstændige erhvervsdrivende« sig bedst. 62,5 % af dens vælgere stemte dansk. 21,9 % tysk, mens kun 15,6 % undlod at stemme.

I en tid, hvor kampen om jorden var i fuld gang, og hvor tyskerne havde oprettet statsfæsteejendomme — på listen kaldes disse vælgere »Rentegodsbesiddere« — spurgte man først og fremmest om, hvem der ejede jorden. Svaret er, at her i distriktet har 54,5 % af bønderne stemt dansk. Tæller man parcellisterne med, hvilket er rimeligt, da de repræsenterede en betydelig del af de jordejende, er tallene følgende:

Danske 53,2 %, tyske 25,7 %, ? 21,5 %.

Der er altså kun tale om et knebent flertal, som ved små forskydninger let kunne reduceres til et mindretal. Grupperne aftægtsmænd, bondesønner og tjenestekarle bør ses i sammenhæng hermed, da de første er afgåede, de sidste vordende gårdmænd og parcellister. Af aftægtsmændene og lign. stemte 50 % dansk, 10 % tysk, 40 % stemte ikke. Tallene for de to andre grupper tilsammen er henholdsvis 82,4 % danske, 11,8 % tyske, 5,8 % undlod at stemme. Den kommende generation var altså i overvejende grad danskorienteret. Tallene er ret tilfældige, da de kun repræsenterer 17 af 249 stemmeberettigede, men alligevel er de et fingerpeg.

En tredie hovedgruppe er »Embeds- og Bestillingsmænd«. Denne gruppe havde tyskerne kontrol over, og her havde de deres sikre stemmer. 93,1 % af disse vælgere stemte da også tysk, ingen dansk og kun 2 af vælgerne undlod at stemme; det drejer sig om en tyskfødt tjenestemand, som formodentlig har været socialdemokrat og ikke har stemt ved landdagsvalget, og en arbejder, som før har stemt dansk, men nu var »Amtstjener«, dvs. amtsforstanderens bud m. m. Han har ikke villet stemme tysk, og hans arbejdsgiver må have tilladt ham at blive hjemme.

Endelig er der arbejderne (på listen »Husmænd«, dvs. arbejdere med eget hus og en ubetydelig jordlod, husejere, d. e. arbejdere med eget hus og arbejdere og daglejere, de sidste er lejehusfolk). Hertil hører også de 2 vælgere, hvis erhverv ikke er nævnt. Næsten 40 % af denne gruppe er passive vælgere. Danskerne kunne regne med at få 39—40 % af stemmerne.

En gammel pessimist og en ung optimist sad og betragtede disse tal. »Strømmen fortærer mere og mere af vor strand — begyndte den gamle med at sige — og trods alle vore anstrengelser kommer den os nærmere og nærmere. I 1867 havde vore modstandere kun 14,4 af de stemmeberettigedes stemmer,³⁾ i 1903 havde de dobbelt så mange,⁴⁾ og næsten en tredie del af vælgerne blev hjemme. Indtil nu har vi ved hvert landdagsvalg kun valgt danske valgmænd, nu er I. klasse tabt, og tyskerne æder sig ind på II. klasse, så den også kommer i farezonen. Ja, ikke engang III. klasse er sikker mere. I det øjeblik de uberegnelige og ubestemmelige og passive vælgere slår over på tysk side, er også den tabt. Selv jorden svinder bort under vore fødder, endnu er hovedparten i dansk eje, men hvor længe? For mig at se begynder vore tal at smuldre. 9 af vore, som ellers altid har stemt dansk, blev hjemme ved sidste valg, og 10 af dem kan vi aldrig få frem. Ved over 20 navne har vi måttet sætte et spørgsmålstegn, og skønt ingen af dem er egentlig tyske folk, kan de vel alligevel svinge i den gale retning. Tyskerne har desuden en ikke ringe reserve blandt dem af deres vælgere, som ikke stemte sidst. 9 af dem er tysksindede og 3 vistnok også. Og er de 91 danske stemmer i III. klasse sikre? I de yngste aldersklasser har de tyske stemmer en bedre placering end vore.⁵⁾

Der er desuden også et mandefald at notere. I Rovbjerg blev 6 danske vælgere hjemme denne gang, og en dansksindet i II. klasse stemte tysk. En arbejder, som tidligere altid har stemt dansk, stemte nu tysk, fordi hans sønner er blevet banearbejdere. Vil fremtiden bringe flere af den slags overraskelser? Flertallet af vore stemmer er sikre nok, men ude i yderkredsen er en kant, som en skønne dag kan skride. Strømmen er hård.

Er de tyske stemmer da sikre? indskyder optimisten. Tænk, hvis valget engang står mellem Danmark og Tyskland, og hele det preussiske påhæng er forsvundet, hvad mon der så bliver til-

³⁾ 1867 hele sognet 247 d., 52 t., 60 stemte ikke.

⁴⁾ 1903. Sognet uden Gjenner: 102 d., 67 t., 68 stemte ikke.

⁵⁾ Af vælgerne under 35 år stemte 18 d., 18 t., mens 7 blev hjemme. Disse stemmer repræsenterede 23 % af de tyske, men kun 15,4 % af de danske.

bage af stemmerne fra bestillingsmændene? Der er adskillige dansksindede blandt dem, i dag er de nødt til at stemme tysk; men når et aprilsvejr en skønne dag går hen over vort land, forsvinder disse stemmer som sne for solen. Det samme kan siges om adskillige andre tyske stemmer. Så er der alle de passive vælgere, her har vi en reserve, som må frem i dagens lys. Men det koster arbejde. Væk de dørske, styrk de svage. Hvis det lykkes, ser det anderledes ud i 1912.«

Oversigt over III. klasses passive vælgere:

ialt 49. 19 »stemte ikke sidst«,	heraf stemte i 1912:
heraf betegnes 9 som danske	5 dansk, 1 socialistisk
4 tyske	4 tysk
1 nærmest tysk	dansk
1 dansk?	dansk
4 ?	1 dansk?, 1 ?, (soc. ?).
30 »stemmer ikke.«	
heraf 6 danske	4 stemte d. i 1912, 2 stemte ikke
2 ikke tyske	stemte ikke
19 ?	4 stemte dansk, 15 stemte ikke,
4 tyske	1 tysk?, 3 stemte ikke,
1 nærmest tysk	stemte ikke
1 dansk?	stemte dansk
1 fornylig preuss. undersåt	stemte dansk

Resultatet blev, at af disse 49 vælgere stemte 17 dansk, 5 tysk (heraf 1 socialistisk), mens 3 stemmer var usikre.

Stemmetallene i distriktet 1903—12.

1903 ⁶⁾	102 d.	(42,8 %)	69 t.	(29,0 %)	67 stemte ikke	(28,2 %)
1907 ⁷⁾	136	(50,7 %)	82	(30,6 %)	50 » »	(18,6 %)
1908 ⁸⁾	117	(47,0 %)	78	(31,3 %)	54 » »	(21,7 %)
1912 ⁹⁾	146	(52,0 %)	86	(31,0 %)	47 » »	(17,0 %)

⁶⁾ Mærkeligt nok stemmer de opgivne stemmetal i Haandbog for det nordsl. Spørgsmaals Historie I (1938) p. 273 ikke med de stedlige oplysninger, som er fulgt i ovenstående tal. Valglisten 1903 har følgende påtegning med H. N. Callesens hånd: Andresen 102. Raab 47, Wolgast 20, Mahlke 1, Velde 1, ialt 69 t. stemmer.

7, 8, 9) Se næste side.

Mens de tyske stemmer stagnerer procentvis, er de danske gået ikke uvæsentlig frem. Befolkningstilvæksten har de danske stemmer optaget, og ligeledes er det lykkedes de danske at gøre betydelig indhug i de passive vælgeres tal. Alt det betød opmuntring i øjeblikket og tillid til fremtiden; men alligevel var stillingen ikke uden farlige perspektiver, især når den tyske valggeometri blev yderligere udvidet. Det fremgår af følgende brev fra tillidsmanden til daværende redaktør Refslund Thomsen i Aabenraa. Det viser, hvor nøje man fulgte udviklingen med det kommende landdagsvalg i 1913 for øje.

Østerløgum 9. April 1912.

Hr. Redaktør Thomsen.

I første Klasse vil der ske en ikke ubetydelig Forandring til vor Fordel. N. N.¹⁰⁾ (t.) har delt sin Gaard, en Søn har faaet en Trediedel, desuden har han bygget for ca. 20.000, så han vil komme langt ned i Skat. N. N.¹¹⁾ havde før en Indtægt af 800 Mk. som Postmester, som Tyskerne har taget fra ham. Kanske han endnu kan blive i I. Klasse, men dengang stemte han tysk under Pres fra Postvæsnet. En god Bekendt af ham mener for sikkert, at han ikke vil stemme tysk. En anden (t.) har solgt det meste af sin Gaard til en Tysker, men ingen af dem kan komme i I. Klasse. Andreas Iversen i R. er død, og Enken sidder med Gaarden, saa den Skat vil jo ogsaa falde bort.

Hans Paulsen i H. (d.) vil derimod komme i I. Klasse, desværre vil der vistnok ogsaa komme en Tysker til, nemlig N. N. her-

7) Heller ikke valgtallene 1907 stemmer overens med de stedlige. Valglisten 1907 har følgende tilføjelse (med Bertram Paulsens hånd): P. Grau 136. Wommelsdorf 46, Dr. Duus 26, Pastor Nielsen 8, Grev Reventlow 1, Michelsen 1, ialt 82 tyske stemmer. »Pastor Nielsen« er identisk med Nic. C. Nielsen, »Den sidste Slesviger«, da sognepræst i Tandslet, før i Sommersted. Han fik ved valget i 1907 ialt 52 stemmer (jfr. Sønderj. årbøger 1958, p. 40). I Østerløgum har ingen af Den indre Missions venner stemt på ham. De 8 stemmer, som faldt på ham, synes ikke medregnet i de officielle tal, er de mon kasseret?

⁸⁾ Tallene stammer fra den nationale mandtalsliste.

⁹⁾ Haandbog I. p. 273 146 d., 81 t., 4 soc., ialt 85 tyste stemmer.

¹⁰⁾ Nr. 1 på listen.

¹¹⁾ Nr. 3.

steds. Forgængeren (Nr. 39 paa Listen) havde hele Ejendommen til Gæld, hvorimod N. N. maaske har Penge paa Rente.

Det store Skattebeløb, der kommer ud af denne Klasse, skal jo erstattes fra II. Klasse, og de 2 første kan jo vist ikke klare det; men vi har danske helt ned til Nr. 22.

N. N.s ældste Søn har været forlovet i 1 Aar, og det kan jo ske, at han skal have Gaarden inden næste Valg; men saa maa han jo formaas til at pagte den, da der ellers gaar en Stemme tabt. De samme Udsigter er hos N. N. i H. og N. N. i R., som begge er tyske. Man kan ikke sige noget for sikkert, men man kan ikke tro andet, end at vi med Lethed kan vinde I. Klasse. — Hvis Tyskerne derimod tager Rugbjerg fra og lægger den til Horsbygd, saa kan vi ikke klare os. Kanske Tyskerne saa vinder i alle Klasser.

For flere Aar siden tog de Gjenner fra, sidste Gang Andholm, som gjorde, at de vandt i I. Klasse. Kan der nu ikke være Fare for, at de tager Rugbjerg fra?

Venlig Hilsen

Bertram Paulsen.

Navn	Bopæl	Stand	Al-	Samlet skatte- der beløb ¹²⁾	Sinde- lag	Møder han?
<i>I. klasse.</i>						
1. Nis M. Nissen Madsen	Hovslund	gdr.	55	409,84	tysk	ja
2. Hans Friis	Kopsholdt	gdr.	55	299,25	d.	ja
3. N. N.				189,52	d. st. t.	ja
4. Peter Andresen	Hovsl.	gdr. og amtsforst.		168,73	t.	ja
5. Friedrichsen	Ø. L.	sognepræst	55	168,40	t.	ja
6. H. Lorentzen	Hovsl.	gdr.	55	158,31	d.	ja
7. Ebbe Juhl	do.	gdr.	60	152,28	d.	ja
8. Iver Jessen	Rovbj.	gdr.	30	143,30	d.	ja
9. Th. Schmidt	Hovsl.	gdr.	30	132,54	t.	ja
10. H. Thomsen	do.	gdr.	45	129,72	t.	ja
11. Kr. Bruhn	Jarup	gdr.	40	127,31	t.	ja
12. J. Ravn	Ø. L.	rentier	70	122,64	d.	ja
13. Andr. Iversen	Rovbj.	gdr.	30	119,15	d.	ja
14. P. Hansen	do.	gdr.	65	118,95	t.	ja

¹²⁾ Indkomstskat til staten, kommuneskat, Ergänzungssteuer, Gewerbesteuer.

Navn	Bopæl	Stand	Samlet		Sinde- lag	Møder han?
			Al- der	skatte- beløb ¹²⁾		
<i>II. Klasse.</i>						
15. N. N.	Rovbj.	gdr.	45	116,85	d.	ja
16. —	do.	gdr. og k.forst.		112,94	t.	ja
17. —	do.	gdr.	30	110,79	d.	ja
18. —	Hovsl.		30	110,57	ikke tysk	nej
19. —	Ø. L.	gdr.	60	102,94	d.	ja
20. —	Ø. L.	gdr.	65	94,13	d.	ja
21. —	Rovbj.	gdr.	65	92,49	d.	ja
22. —	Rovbj.	gdr.	40	89,24	d.	ja
23. —	Hovsl.	gdr.	55	85,36	t.	ja
24. —	Ø. L.	gdr.	55	83,65	d.	ja
25. —	Jarup	rentegdsbsdr.	40	81,85	t.	ja
26. —	Jarup	gdr.	40	80,64	d.	ja
27. —	Ø. L.	gdr.	60	74,88	t.	ja
28. —	Hovsl.	rentegdsbsdr.	30	71,57	t.	ja
29. —	Rovbj.	gdr.	35	71,39	d.	ja
30. —	Hovsl.	gdr.	40	68,90	t.	ja
31. —	Rovbj.	gdr. skovops.	55	68,84	ikke tysk	stemte t.
32. —	Jarup	gdr. jernb.arb.		67,42	?	?
33. —	Hovsl.	gdr.	40	66,99	d.	ja
34. —	Ø. L.	gdr.	55	66,72	d.	ja
35. —	Hovsl.	købmand	55	65,80	d.	nej
36. —	Rovbj.	gdr.		63,31	d.	nej
37. —	Hovsl.			62,67	d.	ja
38. —	Ø. L.	gdr.	30	59,40	d.	ja
39. —	do.	stationsvært	30	59,02	t.	ja
40. —	Jarup	gdr.	45	56,78	d.	ja
41. —	do.	gdr.	65	56,15	d.	ja
42. —	do.	gdr.	70	55,88	t.	ja
43. —	Rovbj.	rentier	55	52,75	d.	ja
44. —	Hovsl.	gdr.	30	52,33	t.	ja
45. —	Ø. L.	gdr. komm.fst.	45	51,75	t.	ja
46. —	Ø. L.	gdr.	55	50,51	ikke t.	nej
47. —	do.	pens. degn	65	50,20	d.	ja
48. —	do.	gdr.	55	49,71	d.	ja
49. —	Rovbj.	gdr.	55	47,18	d.	ja
50. —	Jarup	gdr.	55	45,80	d.	ja
<i>III. Klasse.</i>						
51. N. N.	Ø. L.	gdr.	60	45,58	d.	ja
52. —	Hovsl.	forpagter	30	45,20	nærm.t.	ikke sidst

FRA DE NATIONALE VALGS TID I SØNDERJYLLAND

Navn	Bopæl	Stand	Al-	Samlet skatte- beløb ¹²⁾	Sinde- lag	Møder han?
53. ---	Jarup	gdr.	35	43,73	t.	ja
54. —	Hovsl.	gdr.	35	41,56	t.	ja
55. —	do.	møller	55	40,58	d.	ja
56. —	Ø. L.	gdr.	75	39,66	d.	ja
57. —	do.	gdr.	40	39,24	d.	ja
58. —	Rovbj.	gdr.	40	37,18	t.	nej
59. —	do.	stationsv.	40	37,10	t.	ja
60. ---	Ø. L.	købm.	35	37,00	t.	ja
61. —	do.	gdr.	45	34,09	d.	ja
62. ---	Jarup	gdr.	40	33,63	d.	ja
63. —	do.	gdr.	45	33,59	d.	ja
64. ---	Rovbj.	gdr.	35	33,40	t.	ja
65. —	Hovsl.	mejeribest.	35	32,00	d.	ja
66. —	Jarup	parcell.	65	31,77	d.	nej
67. —	Rovbj.	gdr.	40	31,53	d.	ja
68. —	Hovsl.	parcell.	35	31,00	d.	ja
69. —	Ø. L.	degn	40	31,00	t.	ja
70. —	Hovsl.	købm.	50	29,95	d.	ja
71. —	do.	skom.m.	40	29,60	t.	ikke sidst men ellers
72. —	Jarup	parcell.	65	29,52	d.	ja
73. —	do.	do.	60	29,51	t.	ja
74. —	Ø. L.	gdr.	45	29,00	t.	ja
75. —	Rovbj.	parcell.	30	28,75	d.	har ikke st.
76. —	Rovbj.	parcell.	25	28,35	d.	ja
77. —	Hovsl.	rentegodsb.	25	25,87		stemt t.
78. —	Hovsl.	bagerm.	30	25,67	d.	ja
79. —	do.	banearb.	50	25,39	t.	ja
80. ---	Ø. L.	tidl. købm.	35	25,37	d.	ja
81. —	do.	parcell.	60	25,07	?	nylig pr. u.
82. —	Rovbj.	do.	50	24,05	d.	ikke sidst
83. ---	Hovsl.	stationsforst.	50	24,00	t.	ja
84. —	do.	parcell.	50	23,01	?	nej
85. —	do.	do.	35	22,54	d.	ja.
86. —	do.	slagter	40	21,20	t.	ja
87. —	do.	parcell.	40	20,65	d.	ja
88. —	do.	smed	35	20,60	d.	ja
89. —	Rovbj.	parcell.	35	19,14	?	nej
90. —	Hovsl.	snedker	35	19,00	t.	ja
91. —	Ø. L.	parcell.	50	18,29	d.	ja
92. —	Hovsl.	maler	40	18,20	t.	ikke sidst

Navn	Bopæl	Stand	Al- der	Samlet skatte- beløb ¹²⁾	Sinde- lag	Møder han?
93. —	do.	købm.	40	18,20	d.	ja
94. —	do.	tømrer	60	18,20	t.	ikke sidst
95. —	Jarup	pens. jernb. arb.	70	18,20	t.	ikke sidst
96. —	do.	parcell.	35	17,97	d.	ja
97. —	Ø. L.	do.	35	17,45	t.	ja
98. --	do.	do.	60	17,35	t.	ja
99. —	Rovbj.	snedker	35	17,18	d.	ja
100. --	do.	smedem.	35	17,13	d.	ja
101. —	Ø. L.	parcell.	40	16,94	?	nylig pr. u.
102. —	Hovsl.	do.	55	16,92	d.	ja
103. —	Ø. L.	do.	35	16,70	d.	ja
104. —	Hovsl.	do.	50	16,57	d.	ja
105. ---	Ø. L.	do.	65	16,35	d.	ja
106. —	Rovbj.	rentier	65	16,00	d.	ja
107. —	Hovsl.	murer	40	15,93	t.	ja
108. ---	do.	bondesøn	28	16,00	d.	ja
109. --	Ø. L.	parcell.	45	15,24	?	nej
110. —	do.	do.	50	15,24	d.	ja
111. —	Ø. L.	pens. banearb.	55	15,14	d.?	ikke sidst
112. —	do.	parcell.	40	15,09	d.	ja
113. —	Hovsl.	do.	50	14,81	d.	nej
114. —	Ø. L.	do.	55	14,80	d.	ja
115. —	Ø. L.	parcell.	55	14,38	d.	ja
116. —	do.	do.	65	14,25	t.	ja
117. —	Hovsl.	murer	30	13,93	d.	ja
118. —	Ø. L.	parcell.	60	13,86	d.	ja
119. —	Hovsl.	do.	30	13,80	?	nej
120. —	Rovbj.	do.	45	12,98	d.	ja
121. —	Ø. L.	do.	35	12,81	d.	ja
122. —	Hovsl.	do.	45	12,67	t.	nej
123. —	do.	do.	45	12,62	d.	ja
124. --	Rovbj.	do.	35	12,30	d.	ja
125. —	Hovsl.	lærer	35	12,00	t.	ja
126. —	Jarup	aftægtsm.	55	12,00	d.	ja
127. —	do.	lærer	25	12,00	t.	ja
128. —			30	11,99	d.	ikke sidst
129. —	Rovbj.	parcell.	40	11,95	d.	ja
130. —	Barlund	do.	45	11,75	d.	ja
131. —	Rovbj.	pens. banearb.	60	11,66	d.	ja
132. —	Ø. L.	parc. skrædd.	45	11,42	d.	ja
133. —	Hovsl.	parcell.	65	11,42	d.	ikke sidst

FRA DE NATIONALE VALGS TID I SØNDERJYLLAND

Navn	Bopæl	Stand	Samlet		Sinde- lag	Møder han?
			Al- der	skatte- beløb ¹²⁾		
134. —	Jarup	banearb.	60	10,99	t.	ja
135. —	Rovbj.	parcell.	70	10,78	d.	ja
136. —	Ø. L.	do.	35	10,31	nærm. t.	nej
137. —	Jarup	do.	60	10,00	?	nej
138. —	Ø. L.	bænevogter	55	10,00	t.	ja
139. —	do.	parcell.	55	9,97	d.	ja
140. —	do.	do.	45	9,77	d.	ja
141. —	Rovbj.	do.	60	9,66	har vær. opt.	nej
142. —	do.	pens. banearb.	70	9,35	t.	ja
143. —	Hovsl.	aftægtsm.	70	9,08	d.	nej
144. —	Rovbj.	parcell.	30	9,00	?	nej
145. —	Hovsl.	banearb.	35	9,00	t.	ja
146. —	Ø. L.	husejer	80	9,00	d.	ja
147. —	Rovbj.	parcell.	40	8,70	t.	ja
148. —	Hovsl.	do.	46	8,55		ikke sidst
149. —	Ø. L.	do.	40	8,49	nyl. pr. u.	nej
150. —	Rovbj.	husejer	70	8,46	d.	ja
151. —	Ø. L.	smed	30	8,40	d.	ja
152. —	do.	murer	35	8,05	d.	ja
153. —	do.	snedker	35	8,04	d.	ja
154. —	do.	hjuler	40	7,98	d.	ja
155. —	Rovbj.	husmand	70	7,49	t.*)	ja
156. —	Ø. L.	husmand	65	7,35	t.	ja
157. —	Rovbj.	husmand	45	7,35	d.	ja
158. —	Ø. L.	parcell.	flyttet	7,18	vistnok d.	
159. —	Hovsl.	smed	60	7,13	d.	ja
160. —	Hovsl.	aftægtsm.	65	7,00	t.	ja
161. —	do.	banearb.		7,00	t.	ja
162. —	Kopsholt	rentier	55	7,00	d.	ja
163. —	Hovsl.	postbud	30	7,00	t.	ja
164. —	do.	do.	30	7,00	t.	ja
165. —	do.	banearb.				stemte ikke
166. —	do.	skræder	40	7,00	d.	ja
167. —	do.	banearb.	40	7,00	t.	ja
168. —	Rovbj.	husmand	65	7,00	d.	ikke sidst
169. —	Hovsl.	mægler	45	7,00	t.	ikke sidst
170. —	Ø. L.	banearb.	70	7,00	t.	ja
171. —	do.	skomager	55	6,80	d.	ja
172. —	do.	husmand	45	6,64	d.	ja
173. —	do.	do.	40	6,20	d.	ja
174. —	Hovsl.	sadler	45	6,20	t.	ja

H. HEJSELBJERG PAULSEN

	Navn	Bopæl	Stand	Al- der	Samlet skatte- beløb ¹²⁾	Sinde- lag	Møder han?
175.	—	Rovbj.	aftægtsm.	70	5,70	d.	syg, har altid mødt
176.	—	do.	do.	70	5,40	d.	ja
177.	—	Ø. L.	banevogter	50	5,40	t.	ja
178.	—	Rovbj.	aftægtsm.	70	5,40	d.	ja
179.	—	Jarup	smed	35	5,40	d.	ja
180.	—	do.	banevogter	50	5,40	t.	ja
181.	—	Hovsl.	banearb.	40	5,40	t.	ja
182.	—	Hovsl.	rentier	70	5,40	? d.	nej
183.	—	Jarup	daglejer	40	5,40	?	nej
184.	—	Hovsl.	banearb.	35	5,40	t.	ja
185.	—	do.	do.	35	5,40	t.	ja
186.	—	do.	aftægtsm.	70	5,40		nej
187.	—	Jarup	pagter og komm.f.	40	5,40	t.	ja
188.	—	Rovbj.	husejer	45	5,25	d.	ja
189.	—	Ø. L.	do.	70	4,80	d.	ja
190.	—	Rovbj.	do.	60	4,50	d.	nej
191.	—	do.	aftægtsm.	70	4,20	d.	ja
192.	—	Jarup	daglejer	65	4,20	?	nej
193.	—	Hovsl.	husejer	70	4,03	d.	ja
194.	—	Rovbj.	do.	70	4,00	t.	ja
195.	—	Jarup	arbejds- m.	40	3,84	d.	ja
196.	—	Ø. L.	do.	70	3.	d.	ja
197.	—	tjenestekarlflyttet					
198.	—	Rovbj.	tjenestekarlflyttet	25	3.	?	
199.	—	Hovsl.	banearb.	25	3.	t.	ja
200.	—	Ø. L.	gartner	30	3.	d.	ja
201.	—	Ø. L.	husmand	40	3.	t.	ja
202.	—	Hovsl.	do.	70	3.	?	nej
203.	—	do.	do.	70	3.	?	nej
204.	—	Ø. L.	arbejds- m.	70	3.	?	ikke sidst, men før (t.).
205.	—	do.	fh. stationsfst.	75	3.	t.	ja
206.	—	do.	husmand	35	3.	d.	ja
207.	—	Hovsl.	amtstjener	45	3.	d.	ikke sidst
208.	—	Rovbj.	landmand	24	3.	t.	ja
209.	—	do.	banearb.	30	3.	t.	ja
210.	—	do.	do.	28	3.	t.	ja
211.	—	Ø. L.	bondesøn	35	3.	d.	ja
212.	—	do.	tjenestekarlflyttet	75	3.	d.	ja

FRA DE NATIONALE VALGS TID I SØNDERJYLLAND

Navn	Bopæl	Stand	Al- der	Samlet skatte- beløb ¹²⁾	Sinde- lag	Møder han?
213. —	do.	bondesøn	24	3.	d.	ja
214. —	Hovsl.	arbejder	60	3.	t.	ja
215. —	Rovbj.	pens. banearb.	70	3.	t.	ja
216. —	Hovsl.	tjenestekarl	35	3.	d.	ja
217. —	do.	aftægtsm.	75	3.	?	ikke sidst
218. —	Jarup	arbejdsm.	60	3.	?	nej
219. —	Hovsl.	do.	70	3.	t.	ja
220. —	Rovbj.	tjenestekarl	30	3.	d.	ja
221. —	Hovsl.	postbud	30	3.	t.	ja
222. —	do.	tjenestekarl	30	3.	t.	polak ja
223. —	Rovbj.	aftægtsm.	75	3.	d.	ja
224. —	Jarup	banearb.	35	3.	t.	ja
225. —	Hovsl.	bondesøn	25	3.	d.	ja
226. —	Tyrholm	aftægtsm.	75	3.	d.	ikke sidst
227. —	Rovbj.	do.	80	3.	d.	ikke sidst
228. —	Hovsl.	do.	65	3.	t.	ja
229. —	Jarup	arbejdsm.	60	3.	d.	ja
230. —	Ø. L.	bondesøn	25	3.	d.	ja
231. —	do.	aftægtsm.	65	3.	d.	ja
232. —	Rovbj.	husejer	80	3.	?	nej
233. —	Hovsl.	arbejdsm.	60	3.	?	nej
234. —	Rovbj.	tjenestekarl	35	3.	d.	ja
235. —	Ø. L.	fattigg.økonom	60	3.	d.	ja
236. —	do.	tjenestekarl	28	3.	d.	ja
237. —	Hovsl.	pens. banearb.	75	3.	t.	ja
238. —	Hovsl.	nu gdr.	28	3.	d.	ja
239. —	Rovbj.	banearb.	30	3.	t.	ja
240. —	Ø. L.	landmand	24	3.	t.	ja
241. —	do.	do.	30	3.	t.	nej
242. —	Hovsl.	tjenestekarl	30	3.	d.	ja
243. —	do.	do.	35	3.	d.	ja
244. —	Jarup	do.	35	3.	d.	ja
245. —	do.	do.	35	3.	t.	ja
246. —	Rovbj.	do.	35	3.	t.	nej
247. —	Barlund	aftægtsm.	60	3.	d.	ikke sidst
248. —	Rovbjerg	husejer	40	3.	d.	ja
249. —	Hovsl.	arbejdsm.	30	3.	t.	ja
250. —	Ø. L.	do.	70	3.	d.	ikke sidst

*) Har været d., men børnene ved jernb.

Inddeler man vælgerne efter deres skatteevne, viser det sig, at danskerne står stærkest i mellemstanden, hvorved her forstås II. klasse og de første 2 grupper af III. klasse. Her stemte mellem 51,2 og 55,8 af samtlige på valglisten opførte vælgere dansk. I I. klasse har man kun 42,9 % af stemmerne og i den laveste skattegruppe endog kun 33,3 %. Modsat står tyskerne stærkest i netop disse 2 grupper og har fået 57,1 % af stemmerne i I. valgklasse og i den laveste skattegruppe 40,5 %; mens de i mellemklasserne går ned fra 30,6 % i II. valgklasse til 17,3 % i gruppen III B., for så igen at stige til 33,9 og 40,5 % i de 2 laveste skattegrupper.

De lavest beskattede, altså de i økonomisk henseende svageste, har også været de svageste i kampen og modstanden. Det vidste man i forvejen, og tallene taler deres tydelige sprog herom. Men virkeligheden var alligevel en anden end den, tallene tegner for os. Om en egentlig tyskhed, bevidst og rodfæstet, var der ikke tale; de tyske stemmer i de 2 laveste skattegrupper svandt da også ind til næsten ingenting ved folkeafstemningen i 1920. Kun ganske få af disse vælgere kan antages at have stemt tysk den 10. februar.

I. valgklasse havde ingen passive vælgere. Her var kampen hård, og alle måtte møde frem. I II. var der allerede 13,9 % af vælgerne, som blev hjemme, i III. A steg tallet til 23,2 og kulminerede i III. B med ikke mindre end 26,9 %.

Oversigt over vælgerne inddelt i skattegrupper.

	I. valgkl.	II. valgkl.	III. A ¹⁾	III. B ²⁾	III. C ³⁾	III D. ⁴⁾
d.	42,9 %	55,5	51,2	55,8	40,3	33,3
t.	57,1 %	30,6	25,6	17,3	33,9	40,5
pass.	0	13,9	23,2	26,9	25,8	26,2

¹⁾ samlet skattebeløb 45,58—25,00 Mk.

²⁾ do. 24,05—11,42 »

³⁾ do. 10,99— 3,84 »

⁴⁾ do. 3 Mk. Ialt 54 personer betaler laveste skatte-
takst (3 Mk.), tager man aftægtsmænd og bondesønner (ialt 12), som socialt ikke hører hjemme i denne gruppe, ud af oversigten, når man til ovenstående tal i III D. De nævnte 12 vælgere er opført i gruppen III A.

Knapmageriet i Tønder amt

Et bidrag til husflidens historie^{*)}

Af F. C. C. Linvald

Rundt om i Danmarks magre egne har bønder og husmænd fra gammel tid søgt at bøde på deres ringe kår. »Jydepotterne« var således i en lang årrække en betydelig indtægtskilde for de fattige beboere i omegnen af Varde. »Uldjyderne« i Hamnerum herred har i mange tider vandret omkring i landet med deres tunge bylt på nakken og gjort deres ufrugtbare hjemstavn bekendt. Ofte har de bragt velstand til huse, og undertiden har de erhvervet sig formuer, så de har kunnet hæve sig op over og ud af deres stand. Den sønderjydske kniplingsindustri er et lignende udslag af den danske bondebefolknings omsigt, flid og dygtighed. Den har her vist sin evne til at frembringe en industriartikel af en så fremragende art, at den er bleven bekendt og skattet langt ud over landets grænser. I det følgende vil blive omtalt en husindustri, der i sammenligning med de ovenstående er mindre betydelig, men alligevel fortjener at drages frem, for at den ikke helt skal gå i glemme. Talen er om knapmageriet i Tønder amt.

»I den ufrugtbare del af Tønder amt,« skriver kgl. fabriksdirektør Lehmann i året 1823, »stræber de fattige indbyggere ved mange slags husindustri at bøde på afsavn af de gaver, som naturen har forundt deres lykkeligere naboere. Her væves vadmæl og

*) Denne artikel er oprindelig trykt i »Fra Arkiv og Museum«, udgivet af Østifternes historisk-topographiske Selskab, 1918. På dette tidspunkt udkom Sønderjyske årbøger på grund af verdenskrigen ikke, ellers ville artiklens plads have været her. Da vi mener, at artiklen bør gøres lettere tilgængelig for sønderjyske læsere, har vi besluttet at foretage et genoptryk og bringer den med tilladelse af familien i dette hefte.

andre grove tøjler, bindes huer og strømper og forfærdiges de bekendte kniplinger. Derved er fremstået uden understøttelse og uden bram en del landfabrikation eller industri, der er det eneste middel, hvorpå i slige egne livets første fornødheder kunne erhverves. — Til denne landindustri hører og knapmageriet.^{*)}

Det var tinknapper, der forfærdigedes. Materialet skaffede man sig ved at opkøbe gammelt tin, enten på auktionerne eller omkring hos landbefolkningen. Der var to slags knapper: de flade og mindre, der nærmest brugtes til benklæder, og de større, mere kunstfærdige, som lavedes af to stykker, der loddedes sammen; de benyttedes til trøjer. Knapperne støbtes i en form; til udfyldningen og afdrejningen brugtes et drejelad. Når de var færdige, blev de fæstet på et stykke stift papir, og de holdtes fast ved, at et siv blev trukket gennem øjerne.

Knapmageriet var i høj grad begrænset af tid og sted. Skatte- og mandtalslisterne for 1789 viser, at der på den tid var knapmagere spredt over Slogs- og Kærherred i Tønder amt. I førstnævnte herred var der syv skattepligtige knapmagere, og af disse var de 6 bosiddende i Hostrup sogn; i det sydlige Kærherred var der 8. Ved folketællingen, der fandt sted i året 1835, finder vi i Slogsherred 67 knapmagere, og af disse 61*) i Hostrup sogn, medens der i Kærherred kun var 8.

Hostrup sogn ligger øst for Tønder; dets jorder grænser op til denne bys grund. Sognet er ret stort; det består af landsbyerne Hostrup, Rørkær, Jejsing og Solderup. 1835 var beboernes antal 1077. Der fandtes i sognet ca. 60 større og mindre gårde, ca. 40 huse med jord og ca. 110 huse uden jord.

Medens knapmageriet nærmest holdt sig inden for Hostrup sogns grænser, blev markedet for knapperne lidt efter lidt det hele land. Indtil slutningen af det 18. århundrede var handelen begrænset til den nærmest liggende egn, men efter at Hostrup sogn havde fået fuldstændig overtaget, og produktionen af knapperne stadig blev større og større, søgte man nye veje for afsætningen. Man går over Kongeåen, og snart er hele Jylland opland for de dygtige og energiske knapmagere; derefter følger Sjælland

*) I dette antal er indbefattet 6 svende og 6 lærlinge.

og til sidst Fyn og de øvrige øer. De »tønderske knapper« var nu kendt over hele landet.

Det er denne ejendommelige og ingenlunde ubetydelige husindustri, dens udvikling og dens udøveres ihærdige kamp for at sikre deres eksistensbetingelser, der her vil blive behandlet.

I.

Når knapmageriet i Tønder amt er begyndt, har det ikke været muligt at få oplyst, men at det er en ret gammel industri, er der ingen tvivl om. Flere ansøgere om at få tilladelse til at forfærdige knapper udtaler i begyndelsen af forrige århundrede, at knapmageriet i Slogsherred har fundet sted »i umindelige tider«²⁾, og herredsfoged B. Feddersen i samme herred bemærker 1824, at »det har været drevet i mere end hundrede år«²⁾*). Det var dog først efter krigens ophør 1814, at knapmageriet havde sin gode tid. Det kneb den gang meget for den sønderjyske bondestand. Den fik næsten intet udbytte af sine ejendomme. Bønderne måtte tildels selv udrette arbejdet på deres gårde; de havde ikke råd til at holde medhjælp. Husmændene og de endnu fattigere indsiddere og daglejere var der ingen brug for, og navnlig de sidste slog sig da på knapmageriet. Der kunne tjenes ganske godt ved denne husindustri, og derfor hed det senere i Hostrup sogn: »Det er bedre at være knapmager end bonde!« Men hans anseelse var kun ringe. Bondearistokratiet, som især havde udviklet sig i de gode tider ved århundredskiftet, ville ikke anerkende ham, selv om han sad i gode kår, og det kunne ikke tænkes, at en bonde ville nedværdige sig til at blive knapmager.

Det var da også en husmand, Johan Christian Wermer, der har den største fortjeneste af knapmageriets udvikling og opsving. Han er født den 13. febr. 1762 i Lille Emmerske, Tønder landsogn, og lærte knapmageriet af morfaderen, Johan Filip

*) At der fra gammel tid fandtes knapmagere i Hostrup sogn, fremgår af kirkebøgerne. Ifølge velvillig meddelelse af nuværende sognepræst, hr. J. Hansen, nævnes allerede 1747 »Hans Jürgen, Knopfmacher von Jeysing«, 1764 »Hinrich Knöpfmacher aus Hostrup«, 1766 »Christen Nielsen, Knopfmacher in Jeysing«, 1767 Peter Petersen og Peter Wolssen i Rørkær og 1770 Søren Sørensen i Jeysing.

Wermer, husmand i Hostrup; denne udpegedes af en senere slægt som den, der havde bragt knapmageriet til sognet. Hvor Filip Wermer kom fra, er uvist; i kirkebogen omtales han som »ein Deutscher von Geburt«. Han døde 1780.

Først og fremmest gjaldt det for Wermer at sikre sin stilling og virksomhed. Som for alle andre af datidens begyndende industrivirksomheder var midlet en kgl. koncession. For sit vedkommende ønskede han ret til omløberhandel, d.v.s. til uden om markeder og købmænd at afsætte sine knapper. Kun med en sådan i lommen mente han sig betrygget.

Hans ansøgning af 26. april 1797 giver gode oplysninger om alle de vanskeligheder, han havde at kæmpe med. — »Jeg er kongelig undersåt og fast beboer i Hostrup sogn og er derfor ifølge lands lov og ret berettiget til i mit fædreland at ernære mig og min familie på en ærlig måde. Jeg har i min ungdom lært knapmageriet af min bedstefader, og dette er det erhverv, hvormed jeg kan forsørge kone og børn. Men afsætningen af knapperne er kun ringe ude på landet i en lille landsby, hvor der kun bor nogle få bolsmænd og kådnere, og desuden findes der rundt omkring i amtet talrige knapmagere, der ligesom jeg skal have det daglige brød.« Derefter fortæller han, at han dog hidtil med nød og næppe har kunnet klare sig, men det værste har været, at han ofte har været udsat for at miste »meinen ganzen Krabm« og således blive ulykkelig for hele livet. Toldbetjentene har nemlig ikke altid villet lade ham »passere«, da han ikke har kunnet fremvise den kgl. koncession, der forlangtes af dem, der rejste omkring i landet med de af dem forfærdigede varer. For nu »for fremtiden at blive befriet for denne forlegenhed og ligesom mine medborgere i ro og mag at kunne afsætte mine varer«, ansøger han om en koncession.³⁾

Ligesom for mange andre ansøgere blev det også for Wermer en lang og trælsom vej at nå gennem embedskontorerne, og skønt han blev støttet af amtmanden i Tønder, afslog kommercekollegiet hans ansøgning og henviste ham til at besøge markederne og iøvrigt ligesom de øvrige knapfabrikanter at oplægge sine varer til salg hos de handlende; »omløberhandel kan ikke tillades.«⁴⁾

Wermer lod sig imidlertid ikke afskrække ved dette nederlag.

Han fandt snart på en ny udvej, der var lige så vel egnet til at forbedre hans stilling og kår. Han ønskede at udvide sit marked til kongeriget, og for at kunne sælge sine knapper tilstrækkelig billigt ansøger han om at måtte indføre dem toldfrit til Danmark eller mod en årlig rekognition på 4 rdr. Til støtte for sin ansøgning gjorde han gældende, at toldloven af 1. febr. 1797 i den grad havde skadet afsætningen for ham, at han havde måttet afskedige alle andre medarbejdere undtagen sønnen.

Denne gang havde Wermer held med sig. Generaltoldkammeret anså knapperne for så gode, at det var rimeligt gennem en toldnedsættelse at lette deres afsætning. Kommercekollegiet nærede vel nogle betænkeligheder af hensyn til den i København etablerede fabrikant Rudolphi, men da denne imidlertid havde opnået den store begunstigeelse at levere knapper til hæren og desuden havde fået tilladelse til at indføre toldfrit 20 skippund uforarbejdet tin til anvendelse ved sin fabrik, blev begge kollegier enige om at anbefale, at Wermer for sine knapper fik tolden nedsat til det halve. Ved kgl. resolution af 26. aug. 1803 stadfæstedes dette forslag.⁵⁾

Wermer kunne nu med godt håb se fremtiden i møde. Kort efter åbnede der sig endog nye strålende udsigter for ham. Myn-dighederne var blevet opmærksomme på hans virksomhed. Den 9. maj 1809 befalede kongen generaltoldkammeret og kommercekollegiet at skaffe oplysninger om, hvor vidt der i landet fabrikeredes de nødvendige metalknapper til militær brug, og om det af mangel på tilstrækkelig indenlandsk fabrikation skulle være nødvendigt at give tilladelse til dette slags knappers indførsel.⁶⁾ Wermer var ikke sen til at gribe den mulighed, der måske var åbnet for ham. Han ansøger om toldfri indførsel af sine knapper til Danmark for at kunne blive leverandør til den kgl. militæretat. Den 23. november 1811 får kommercekollegiet befaling til at indhente oplysning om, til hvilke priser ansøgeren sælger sine metalknapper, og hvor vidt armeen kunne være tjent med hans vare.²⁾

Der blev straks givet befaling til amtmanden i Tønder at indsende et fuldstændigt prøvekort af de knapper, som Wermer forfærdigede, med vedføjede priser på enhver sort. Så snart dette var modtaget af kollegiet, blev det tilstillet det kgl. generalkom-

missariats kollegiet, som efter at have indhentet en erkæring fra det militære varedepot svarede, at de af Wermer forlangte priser i slesvig-holstensk kurant, når de beregnes til dansk kurant, ville med transportomkostninger og konsumtion m. v. beløbe sig til 5 Å pr. dusin og således langt overstige den betaling af respektive 48 ß og 24 ß pr. dusin, for hvilken pris de til militæretaten brugelige store og små tinknapper leveres af knapmager Rudolphi i København. Det militære varedepot udtalte ganske vist, at Wermers knapper måske var af større styrke, men erfaringen havde vist, at Rudolphis fabrikat altid havde holdt ud over den bestemte tid. Generalkommissariats kollegiet fandt derfor ingen anledning til at entrere med Wermer om nogen leverance til hæren.

Forhåbningen om at blive leverandør til hæren var således slået fejl. Alligevel gik Wermer ikke tomhændet ud af denne forhandling. Kommercekollegiet gjorde opmærksom på, at »de forandrede konjunkturer og det ufordelagtige forhold af kursen så betydeligen har indskrænket de forhen fra de handlende i Jylland modtagne bestillinger, at han savner den nødvendige behøvende afsætning til sin virksomheds vedligeholdelse.« Kollegiet slutter derfor med at anbefale Wermer til fuld toldfrihed for hans knapper, og en kgl. resolution af 6. april 1812 billiger dets indstilling.⁷⁾

Dermed var Wermer tilfredsstillet. Han kunne nu fortsætte sin forretning og drive den med fordel indtil sin død den 8. febr. 1838.

Hans eksempel havde imidlertid smittet. En anden knapmager i Hostrup sogn, Jakob Matthiesen i Solderup, havde allerede tidligere optaget konkurrencen med Wermer. 1818 opnåede også han tilladelse til at indføre sine knapper toldfrit til Danmark.⁸⁾ Man skulle nu tro, at han ligesom Wermer ville have ladet sig nøje med at udnytte de rettigheder, han var bleven forlenet med. Dette blev dog ikke tilfældet. Hans iltre temperament og hans iderige, men noget uklare hoved lod ham stadig udtænke nye muligheder, nye veje, der måtte forsøges, og han indsender den ene ansøgning efter den anden til kongen. — Det var Wermers gamle tanke om ret til at husere, der går igen. Den 18. juli 1819 ønsker han at sættes i stand til at sælge sin knapper »toldfrit til købmændene i byer og flækker og til landbefolkningen og uden at betale nogen told at sælge knapperne på markederne«¹⁾. Som praksis

var, blev denne ansøgning sendt til amtmanden i Tønder amt, for at han kunne afgive sin erklæring. Denne er højst besynderlig og viser tydeligt, hvor lidt han den gang forstod hele spørgsmålet. Han synes at gå ud fra, at Matthiesen allerede tidligere havde en koncession, men glemmer, at det var toldfriheden, han havde opnået, — og anbefaler ham til denne. Denne betænkning kunne selvfølgelig ikke gavne Matthiesen. 1821 kommer han imidlertid igen med sin ansøgning. Han udtaler i denne, at salget af knapperne sker væsentlig til købmændene i byerne; men dette er ikke tilstrækkeligt, »thi når man falbyder sin vare til disse, giver de mindre for den, end den koster dem i England«. Derefter tilføjer han ret spydigt: »Den største skade, jeg vil anrette, er den, at de prøjsiske, polske og tyske jøder får mindre betaling for deres vare, og at det indenlandske fabrikat fortrænger det udenlandske. Det synes mig tilgiveligt, at jeg beder om den samme ret, som de udenlandske jøder har«¹).

Denne gang fandt Matthiesen en støtte i herredsfoged Feddersen og amtmanden. Den første hævder bestemt, at knapmageriet er en kunst og ikke et borgerligt erhverv, og der behøves derfor ingen koncession. Knapmageriet kan slet ikke finde sted i byerne, fordi de store priser på varerne der, skatterne og den højere dagløn gør, at der ikke der kan konkurreres med tyskerne og englænderne. Medens ansøgerens knapper kun kan erholdes hos købmændene, har de udenlandske jøder tilladelse til at falbyde deres fabrikat på markederne. Han holder på, at den hjemlige knapmager må have samme ret som den fremmede. Heri er amtmanden enig med herredsfogeden. »Den indfødte bør i ingen henseende stå tilbage for jøderne, hvad rettighederne angår. Jeg kan derfor ikke undlade at anbefale J. Matthiesen til, at det tillades ham at afsætte sine knapper på markederne.«²)

Trods denne værdifulde støtte blev resultatet et fornyet afslag. Matthiesen måtte ligesom Wermer lade sig nøje med toldfriheden.

II.

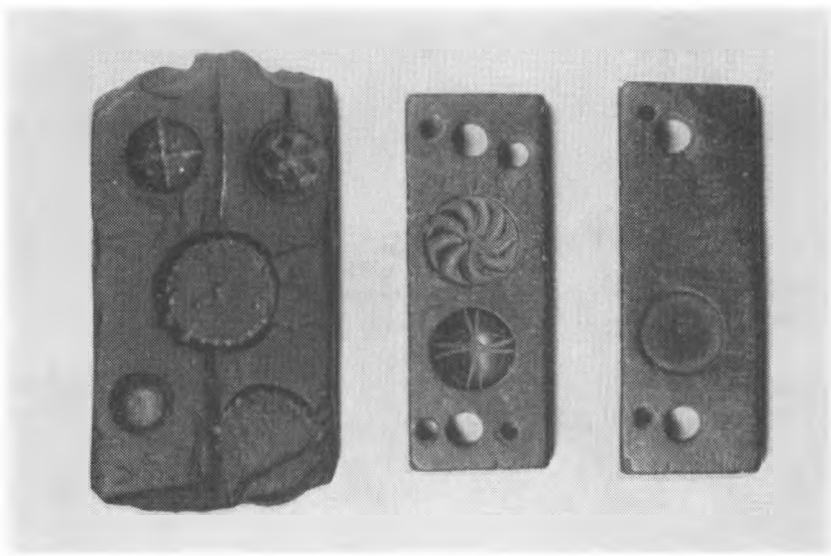
Imidlertid var knapmageriet vokset i betydning. Flere og flere gav sig af med det lønnende erhverv og ønskede, som rimeligt.

var, at blive delagtige i de samme fordele, der var tilstået Wermer og Matthiesen. I årene omkring 1820 indsendtes en mængde ansøgninger. Undertiden misforstod man ganske, hvorom det drejede sig, og i det uendelige varierede man sine ønsker og klager. Da disse ansøgninger på mange måder kaster lys over spørgsmålet og viser ansøgernes nærmere forhold og stilling, skal de omtales lidt udførligere. Den koncession, som det stadig drejer sig om, er tilladelsen til toldfri udførsel til kongeriget og ikke, som Wermer og Matthiesen forgæves havde søgt at opnå, tilladelse til omløberhandel.

Først melder Christian Johannsen Wermer sig. Han indsender sin ansøgning den 7. novbr. 1818. Han er en søn af »den gamle Wermer« og har lært knapmageriet af denne. Han skriver: »Medens det tidligere har været tilladt at drive dette erhverv uden koncession, er det nu anderledes, idet der let kan lægges hindringer i vejen fra de med koncession forsynede knapmagere, ligesom også det kgl. amt i Tønder har nægtet mig passerseddel til udførelsen af mine knapper.« — Hertil svarer amtet i sin indstilling: »Hidtil har de mange knapmagere, der findes i Hostrup sogn, kunnet drive deres profession uden koncession og uden at betale nogen afgift til det kongelige amts register, men så begyndte nogle personer, som ikke engang havde lært knapmageriet ordentligt, at købe knapper hos de fattige knapmagere eller at tiltuske sig dem for gammelt tin, som de opkøbte omkring på landet, og de huserede nu med disse knapper både i provinsen og i Danmark. Dette uvæsen blev drevet så vidt, at de med koncession forsynede knapmagere blev opmærksomme herpå og fik udvirket, at det kgl. amt nægtede at udstede rejsepas til nogen, når han ikke var i besiddelse af en koncession eller attest, der beviste, at de knapper, han rejste omkring med, var forfærdiget af ham selv.«

Amtet indstillede ansøgeren til at erholde en koncession til at forfærdige metalknapper. Denne ville blive udstedt af det Slesvig-Holsten-Lauenborgske kancelli. »Hvad den toldfri indførsel til Danmark angår, må henvendelse finde sted til det kgl. general-toldkammer og kommercekollegiet, når koncessionen er givet.«²⁾

Den 28. novbr. 1818 møder Søren Jensen i Jejsing med sin an-



Støbeforme til knapper, Tønder Museums samling (fot. Fleming & Vestergaard).

søgning. Han tilbyder at »erlægge« en årlig rekognition på 6 rbd., men vil til gengæld have lov til at drive et metalstøberi, navnlig af metalknapper, og selvfølgelig toldfrihed. »Som min faders ældste søn måtte jeg allerede som 8-årig dreng være ham behjælpelig i forretningen og har senere arbejdet på hans værksted. Da der nu intet borgerligt håndværk må drives på landet uden koncession, er jeg af øvrigheden bleven opfordret til at ansøge om en sådan. Da jeg, som allerede bemærket, kun driver metalstøberi ved forfærdigelse af knapper og afsætter disse i store partier til købmændene i de omliggende byer, Tønder, Aabenraa, Flensborg og Haderslev, og desuden i de nærmestliggende byer i kongeriget Danmark, så kan jeg ikke skade det egentlige metalstøberi som borgerligt erhverv, da det som regel slet ikke giver sig af med at lave knapper.«

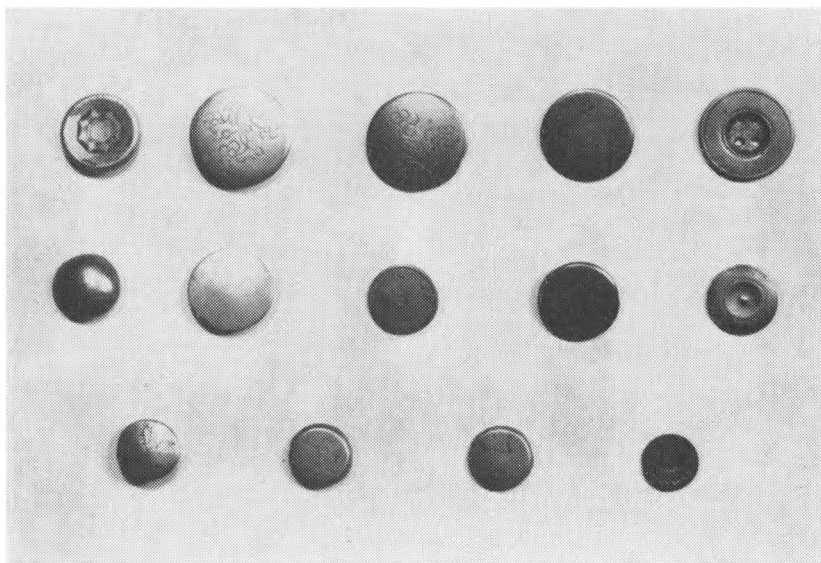
Amtet er straks klar over, at Søren Jensen egentlig vil have tilladelse til at drive metalstøberi, men da denne profession for meget griber ind i de lavsmæssige metalstøberes industri, idet han også vil kunne forfærdige lysestager, håndtage, o.s.v., kan

en sådan koncession ikke tildeles ham. Han må ligesom de øvrige knapmagere lade sig nøje med en almindelig koncession.²⁾

Den 5. juni 1819 ansøger Boh Gottfriedsen i Jejsing om koncession og toldfrihed. »Jeg har i min ungdom lært at lave metalknapper for bondestanden, og endnu driver jeg dette håndværk, da jeg ikke er skikket til andet legemligt arbejde. Det ville være mig umuligt på anden vis at fortjene brødet til min kone og fire børn. Da jeg hidtil herhjemme har solgt mine knapper til andre, som handler med dem, har min fortjeneste kun været ringe, men værre er det dog, at jeg ofte har måttet sælge på kredit, hvorved jeg i nogle år har haft et tab af over 400 mark. Dette kan ikke blive ved, og jeg må, hvis jeg ikke skal gå helt til grunde, finde en anden måde, hvorpå jeg kan afsætte mine knapper; thi det er for den lille mand meget vanskeligt i disse tider at forsørge fire til dels uopdragne børn. De små knapper, som tidligere brugtes så meget af bondestanden, er der ingen videre efterspørgsel om, og desuden kaster de ikke meget af sig. Jeg er derfor kommen i den nødvendighed selv at måtte rejse omkring med mine knapper i Jylland og de danske provinser, hvor de svære knapper bliver brugt meget, og hvorpå der er mere at fortjene. Men skal mine knapper fortoldes her, kan jeg ikke klare mig; thi jeg vil ingen afsætning få her; det er kun de billige, man kan sælge. Jeg trænger til at få tilladelse til uhindret at dyrke mit håndværk og at få toldfrihed, så jeg kan handle i Jylland og de danske provinser med de af mig selv forfærdigede knapper, hvis jeg skal være i stand til på en ærlig måde at forsørge min familie.« Amtet anbefaler ham.²⁾

Ventetiden blev meget lang for knapmagerne. Som sædvanlig gav myndighederne sig god tid med deres overvejelser. Boh Gottfriedsen tabte omsider tålmodigheden, og efter at han flere gange forgæves havde henvendt sig til kancelliet, afsender han den 3. juli 1824 — 5 år efter indgivelsen af sin ansøgning — følgende skrivelse direkte til kongen:

»Jeg er en svagelig mand på 60 år og kan ikke mere foretage de besværlige rejser, men ser mig nødt til at sende mine knapper med posten fra den ene by til den anden. Når jeg skal betale denne transport og min årlige rekognition, der er 4 rbd., og des-



Knapper fra Tønder Museums samling (fot.: Fleming & Vestergaard).

uden skal lade knapperne fortolde, er det umuligt for mig at skaffe det daglige brød til mig og mine. Da knapmageriet er det eneste arbejde, hvorved jeg kan ernære mig, og min nabo, Johan Chr. Wermer, allerede i mange år har kunnet sælge sine knapper toldfrit, håber jeg, at den samme allerhøjeste nåde også må vederfares mig.

Gid det dog måtte behage Deres kgl. majestæt snart at glæde mig med en allerhøjeste resolution.

Dette er mit eneste ønske og allerunderdanigste bøn.«⁹⁾

Knapmagerne har nok haft en lille anelse om, at en kgl. resolution var i opmarch; thi i tiden fra den 9. sept. 1823—den 24. febr. 1824 møder ikke mindre end 12 nye ansøgere frem. De erklærer næsten alle, at de er meget fattige, og at de har lært knapmageriet i deres ungdom, da de »på grund af svaghed ikke har kunnet påtage sig strengt legemligt arbejde«.

Alle disse ansøgninger gør efterhånden indtryk på de lokale myndigheder.

Herredsfoged Feddersen fremhæver i varme ord, hvor glædeligt

det er, at det hjemlige knapmageri kan bruge det gamle metal, og at denne kunst formindsker afsætningen af tyske og engelske knapper, — men det er ikke noget borgerligt erhverv. Derfor behøves der ikke nogen koncession. »Hvis det er det kgl. amts mening, at der på landet kun må benyttes spaden og leen, så indser jeg ikke, hvorfor det ikke ser på samme måde på en mængde andre beskæftigelser, f. e. børstenbinderiet. Børsterne laves i aftenstunden og sælges ligesom knapperne til købmændene. Knapmagerne må ikke husere med deres varer, »men sælge dem til købmændene i byerne; det samme gør manden fra Elberfeld og Birmingham. Når en undersåt her i landet skal løse koncession og betale rekognition og andet gebyr, tilsidesættes han for udlændingen. Det er et fænomen, der står i fuldstændig modsætning til vor vise lovgivning. En koncession er efter vore love hverken mer eller mindre end en undtagelse fra regelen. Under disse omstændigheder mener jeg, at der bør gives supplikanterne afslag, og at der meddeles kancelliet, at forfærdigelsen af metalknapper kan drives uhindret. Den borgerlige frihed og kongens suverænitet er ord af lige værdi, såvel i teori som praksis. Man ville åbenbart handle mod sin embedsed, hvis man tog den ret fra borgerne, som er tilladt udlændingen. Jeg går ud fra disse grundsætninger, og jeg tror, at jeg ikke har taget fejl.«²⁾

Amtmand Matthiesen går i sin indstilling let hen over herredsfogedens ret hvasse bemærkninger. Man har at rette sig efter, at enhver landhåndværker ifølge »allerhøjeste forordning« er forpligtet til at løse en koncession. Han overser således helt, at Feddersen netop hævder, at knapmageriet ikke er noget håndværk; han vil åbenbart ikke ind på dennes argumenter. For resten mener amtmanden, at forøgelsen af disse håndværkere ingen skade vil være til, men tværtimod bringe denne industri fremgang. Han kan derfor anbefale ansøgningerne, men henstiller til kancelliet, om supplikanterne på grund af deres fattigdom ikke kan fritages for gebyr eller i det mindste slippe med at betale halvdelen af dette.³⁾

Kancelliet har imidlertid taget sig sammen og den 28. juni 1823 meddelt kommercekollegiet, at det har tilstået Christian J. Wer-

mer, Søren Jensen, Boh Gottfriedsen og Rasmus Frederiksen koncession til at forfærdige metalknapper, men da samtlige supplikanter har bedt om toldfri udførsel til Danmark af deres knapper, ønsker det, at kollegiet vil tage denne sag op til behandling.

Den 27. decbr. s. å. sender kollegiet ansøgningerne med bilag og prøver af de knapper, som de fire knapmagere har lavet, til fabrikkdirektøren, etatsråd Lehmann, for at han kan afgive betænkning. Han behøver kun tre dage til dette arbejde.

Efter den indledning, som foran er omtalt, går han over til sagens realitet. Han »kender ikke de grunde, hvorfor disse prise-lige industrifrembringelser ikke nyder aldeles toldfrihed; men er der i dette øjeblik vanskeligheder at befrygte ved at ophæve tolden, foreslår han, at de forfærdigede knapper kan indføres i kongeriget for $\frac{1}{4}$ af den for støbte og slebne knapper bestemte told. »Da en slig fattigmands industri fortjener at opmuntres«, henstiller han, at »bevillingerne udfærdiges for disse fattige folk uden betaling«. »I stedet for at være genstand for beskatning, skulle denne sag hellere nyde præmie.«¹⁾

Derefter indgav kollegiet sin forestilling til kongen. Det gjorde navnlig gældende, at det ifølge de officielle beretninger er de fattige beboere i den ufrugtbare del af Tønder amt, der driver knapmageriet, og at knapperne er »både billigere og bedre end de tyske og engelske, som kræmmere og jøder fører ind i landet«. Kollegiet er derfor enig med fabrikkdirektøren og kancelliet i, at der til opmuntring af denne industri bør gives toldfrihed, og det så meget mere, som der ellers ikke kan konkurreres med Wermer og Matthiesen.

Hidtil er tilladelsen til knapmageri bleven givet af kancelliet, og der er for den betalt en årlig rekognition på 4 rbrdr. Da toldbegunstigelsen imidlertid ligger under generaltoldkammeret og kommercekollegiet, er man bleven enig med kancelliet om, at de fremtidige privilegier til knapmageri og den toldfri indførsel til Danmark af knapperne skal udstedes ad mandatum af kollegiet, hvilket også vil ske for deres vedkommende, som allerede har erholdt en koncession. Af hensyn til knapmagernes trang vil

privilegiet blive udstedt uden betaling. Den 31. marts 1824 faldt den kgl. resolution i overensstemmelse med indstillingen.¹⁰⁾

Hele denne affære fik forøvrigt et lille efterspil. Den 9. sept. 1824 indgav otte andre knapmagere ansøgning om at erholde privilegier. De har »i dag« fået befaling af øvrigheden, at de må indstille deres arbejde, indtil de har fået bevilling. »Hvad skal vi gøre i vor store nød! Vi er alle fattige og sidder med en stor familie, som hver dag skriger om brød; men hvor skal vi tage det fra? Vi er i den pinligste stilling!«

Amtmanden kommer dem til hjælp med sin anbefaling, og han udtaler i den ønsket om, at de snart må blive hjulpet, da det under daglig mulkt er dem forbudt at arbejde på deres knapper. En måned derefter fik de deres privilegier.¹¹⁾

Amtmand Peder Matthiesen har atter, som så mangen en gang før og senere talt knapmagernes sag. Han var dem altid en god talsmand og en pålidelig støtte. Altid havde han et åbent øre for deres sorger og bekymringer, og altid havde han den fulde forståelse af, at her var der tale om en sag, der fuldt ud fortjente at ophjælpes og støttes: den gav mange fattige mennesker mad og gjorde deres tilværelse nogenlunde sorgfri, og det på en tid, der var meget vanskelig for »den lille mand«. Knapmagerne i Hostrup sogn følte dette og var ham taknemmelige for alt, hvad han gjorde for dem; de vidste, at han var deres ven.

III.

Man skulle nu have troet, at de hostruper knapmagere var tilfredsstillet. Vel havde ingen af dem opnået den ret til huseren, der, når alt kom til alt, var deres ønske og mål. Koncessionen sikrede dem dog mod indgreb i deres erhverv, og toldfriheden gjorde det muligt for dem at afsætte deres produkter over hele landet. Alligevel kunne de ikke slå sig til ro. De havde hidtil måttet finde sig i meget, døjet mange skuffelser, og deres sind var lidt efter lidt blevet bittert og mistænksomt; de følte sig aldrig ret tilfreds, og de havde stadig nye planer og nye ønsker.

Det gjaldt nu for dem at blive fritaget for den årlige rekognition. Otte knapmagere i Hostrup og Rørkær andrager den 8. okt. 1825 om at slippe for den og anbefales af amtmanden, medens

otte andre, hjemmehørende i Jejsing, vil nøjes med at blive fritaget for rekognitionen for 1825. Amtmanden finder, at det ikke kan nægtes, at betalingen af den ikke helt ubetydelige rekognition kan falde disse noget vanskeligt, og da de først fik deres privilegier hen i sept., henstiller han, at halvdelen af den årlige afgift bliver dem eftergivet. Forøvrigt gør han opmærksom på, at amtstuen har truet dem, der ikke har betalt den forfaldne rekognition, med »eksekutive tvangsmidler«, og at han derfor må bede om en hurtig afgørelse.¹¹⁾

På samme tid finder der forhandlinger sted mellem kollegiet og finansdeputationen angående rekognitionen. Kollegiet finder, da knapmagerne er fattige og deres fortjeneste kun ubetydelig, at de fortjener al mulig understøttelse; det er derfor tilbøjelig til at andrage på allerhøjeste sted om ophævelse af rekognitionen, da denne kun har ringe betydning for den kgl. kasse. Da finansdeputationen intet har derimod, ophæves rekognitionen ved kgl. resolution af 5. april 1826.¹²⁾

Nu møder de otte knapmagere fra Jejsing atter op. Deres andragende ledsages denne gang af en fattigattest, udstedt af den vikarierende degn i Hostrup, N. H. Hansen, og sognefoged Hans Petersen. Man ønsker ikke blot at blive fritaget for rekognitionen for 1825, men også, at den sag, der er anlagt mod dem af den kgl. amtstue, må blive hævet. Amtmanden henstiller »til højere skøn«, om der ikke kan tages hensyn til medfølgende fattigattest. — De opnåede intet, men kom igen næste år. Nu vil de have rekognitionen for 1824 tilbagebetalt sammen med oppehørs- og skrivegebyr og sagen mod dem hævet. Skønt kollegiet »henlægger« deres andragende, tager de fat påny. Denne gang gælder det eftergivelse af den rekognition, de skylder for året 1825. Det utrolige sker. Kollegiet sender deres ansøgning til rentekammeret med en anbefaling, der støtter sig til »amtets vidnesbyrd om fabrikanternes uformuenhed«. Derefter hører man intet om denne sag.¹³⁾

Man får det bestemte indtryk, at disse jejsinger knapmagere har været af en ret stridig natur, hårde halse og gennemsyrede af et mindre tiltalende rethaveri; thi man kan nok være enig om, at deres velfærd ikke kunne være afhængig af 3 rbdr. Når

man gennemlæser de lange og ofte meget spidsfindige indlæg, er man hurtig klar over, at de er skrevet af en dreven lomme-prokurator. Hele denne affære hører ikke til de oplivende momenter i knapmageriets historie. Derimod må man beundre myndighedernes tålmodighed og korrekte optræden.

Atter havde knapmagerne fået et af deres ønsker opfyldt. Skønt de åbenbart sad i et blomstrende erhverv, havde de dog på grund af deres »fattigdom« og de ynkelige klager, for hvilke enevældens kollegier aldrig var utilgængelige, opnået at blive fri for den mådeholdne ydelse, regeringen hidtil havde pålagt dem. Alligevel kunne de dog ikke helt holde sig i ro. Skønt det kun lidet stemmede med deres fattige stilling, som de stadig havde udmalet, ønskede de at udvide deres bedrift og få ret til at benytte medhjælp i deres forretning. De fattige knapmagere i Hostrup sogn var ved at blive industridrivende i større stil.

Allerede i 1823 havde Jakob Matthiesen i Solderup indsendt et andragende til kongen om at holde medhjælpere i sin forretning.²⁾ Herredsfoged Feddersen blev anmodet om en indstilling; men han misforstod aldeles Matthiesens hensigt, idet han kun taler om hjælp af børn og gamle koner, der altid har været benyttet til pudsning og polering af knapperne, medens Matthiesen selvfølgelig tænkte på svende og lærlinge. Spørgsmålet blev den gang stillet i bero, men kom atter frem i året 1826.

Det er amtmand Matthiesen, som nu tager sagen op. Det skete på foranledning af en i Jejsing boende knapmager, hvis navn ikke nævnes. Amtmanden udtaler, at det forekommer ham, at det bør stå de med koncession forsynede knapmagere frit at antage lærlinge. Da han imidlertid ikke ved, om der er nogen bestemmelse i så henseende, har han udsat afgørelsen af dette spørgsmål og henvender sig nu til kommercekollegiet for at få oplyst, om de nævnte knapmagere uden særlig tilladelse kan holde lærlinge. Han udbeder sig i den anledning en resolution og påviser de grunde, der synes ham at tale for, at der gives et bekræftende svar på spørgsmålet. »Det vil være kollegiet bekendt,« skriver han, »at de i Tønder omegn forarbejdede knapper udmærker sig ved deres bonitet og deres billige pris. Desuden beskæftiger denne industri et ikke lille antal mennesker, hvilket har

sin store betydning på en tid, da landbruget ikke indbringer ret meget. Derfor er det heldigt, både for omegnen og for køberne af denne handelsvare, at knapmageriet udvikler sig. Knapmagerne må ofte foretage rejser for at afsætte deres knapper. Derfor oplærer de deres børn, og hvis de ingen har, fattige drenge i deres håndværk, en ret heldig foranstaltning, da disse unge mennesker derved bliver i stand til at fortjene deres daglige brød, og desuden får de udsigt til i fremtiden at ernære sig ved denne industri. Det vil derfor være meget gavnligt for knapmageriet, at der gives tilladelse til at holde lærlinge, ja, det kan endog siges, at det vil være en nødvendighed, hvis ikke dette håndværk lidt efter lidt skal uddø.« Amtmand Matthiesen slutter med at foreslå, at der gives knapmagerne i Tønder amt tilladelse til uden speciel bevilling at holde lærlinge. Derimod finder han det mest hensigtsmæssigt, når nogen ville holde svend, at dette kun vil blive ham tilladt, når denne er forsynet med en koncession. Da flere knapmagere venter på afgørelsen, vil amtmanden være meget taknemmelig, om kollegiet snart vil tilstille ham en resolution²).

Kollegiet sender amtmandens skrivelse til kancelliet med anbefaling. Derefter går den til statholderskabets departement, hvis erklæring tildels går imod, at knapmagerne uden videre får tilladelse til at holde medhjælp. »Det kan ikke billiges, at der gives begunstigelser for det borgerlige erhverv på landet, og der er ingen særlig grund til, at der gøres en undtagelse her fra den almindelige regel.« Derimod forekommer det departementet »meget mere ønskeligt«, at det omtalte erhverv forsøgsvis prøves i byerne. Det bør tilkendegives amtmanden, at der ikke findes at være tilstrækkelig grund til at gøre en undtagelse fra de gældende forordninger, der angår de borgerlige næringsveje på landet, og at det derfor ikke kan tillades de koncessionerede knapmagere at benytte medhjælp uden udtrykkelig tilladelse²).

Denne erklæring sendes tilligemed en udtalelse fra magistraten i Tønder tilbage til kancelliet. Dette udtaler nu, at det tror at være i overensstemmelse med kollegiet og magistraten, når det holder på, at de allerede i landdistrikterne med koncession forsynede metalknappmagere får tilladelse til at holde medhjælp, og

at det for fremtiden bemærkes i koncessionen, at der må holdes lærlinge og medhjælpere i deres erhverv. En kgl. resolution af 2. maj 1827 stadfæstede kancelliets forslag.¹⁴⁾

Atter har amtmand Matthiesen vist sig som knapmagernes sande og formående ven, der altid havde deres vel for øje. De har nu fået betydeligt bedre kår at arbejde under. Afsætningen stiger, og deres hele stilling er bleven mere betrygget; deres virksomhed udsættes heller ikke for at »uddø«, når de ingen børn har.

I alt blev der fra 19. juni 1824—9. juli 1835 givet koncession og toldfrihed til 40 knapmagere, af hvilke 37 boede i Hostrup sogn, 2 i Bylderup sogn og 1 i Sønder Løgum i Kærherred. Af Hostrup sogns 1077 beboere i året 1835 fik 216 eller ca. 20 pct. deres underhold ved knapmageriet.

Men også knapmagernes anseelse i sognet stiger fra nu af betydeligt. Man ser således, at en forhenværende knapmager, gård-ejer i Jejsing, Peter Nielsen Petersen, indtager en ledende stilling som sognefoged i Hostrup. Senere bliver han også kommune-foged for den store Solvig kommune og er medstifter af sognets sparekasse. For sine fortjenester under krigen 1848—51 bliver han belønnet med dannebrogskorset.

Knapmageriets blomstringstid varede ved til henimod midten af trediverne, — så begynder tilbagegangen.

Under de voksende vanskeligheder for knapmagerne gen-optog de det aldrig helt opgivne ønske om at få tilladelse til at husere.

Den 30. juni 1834 ansøger Peter Hansen Petersen i Jejsing om en koncession. Han ønsker »at husere med sine knapper i Jylland, såvel i dusinvis som i partier og at besøge markederne«. Han fik sit privilegium, »men det kan ikke tillades ham at husere med sit fabrikat i Jylland.«¹⁵⁾

Den 24. okt. 1837 udkom der en ny forordning, der forbød i hertugdømmerne al huseren eller falbydelse af varer fra hus til hus uden for årsmarkederne. Fra dette forbud var undtaget handel med en mængde varer, der alle henhørte til »hjemmearbejder«.

Efter at knapmagerne havde sundet sig i nogen tid på de over-

raskelser, som denne forordning sikkert har beredt dem, indsendte de en mængde ansøgninger for at få tilladelse til at husere. Da disse i løbet af ca 2½ år havde vandret omkring til alle myndigheder, blev det meddelt, at der var givet afslag. Knapmageriet kunne ikke komme ind under nogen af de i forordningen nævnte undtagelsesbestemmelser. Det var et borgerligt erhverv.¹⁶⁾

Selv om man havde været tilbøjelig til at forandre sin anskuelse på dette område, ville den omstændighed selvfølgelig have gjort sig gældende, at knapmageriet allerede på den tid var i en rivende tilbagegang, og at det efter al sandsynlighed næppe ville kunne rejse sig igen. Hornknapperne havde holdt deres indtog på landet, og enhver kunne let indse, at de måtte sejre i kampen: de var både billigere og mere praktiske end metalknapperne. Den unge generation foretrak disse nye knapper, og det var kun de ældre bønder med den røde eller grå »lue« på hovedet, knæbukser og den afstumpede trøje, der endnu holdt fast ved dem. »Bondeknapperne« passede ikke længer for den danske bonde. Han bortkaster alt, hvad der har været den »uskelige bondes« kendetegn. Bondeuniformen har levet sin længste tid. Lidt efter lidt gik »den gamle bonde« i graven og med ham bondeknapperne.

Omkring 1864 var knapmageriet i Tønder amt lagt på hylden.

Henvisninger.

- 1) Kommercekollegiet, industrifaget, journalsag, 1831, nr. 867.
- 2) Smstds., 1827, nr. 583.
- 3) Smstds., 1797, nr. 454.
- 4) Komm.koll., industrif., kopibog, 1798, nr. 261. — Skrivelse til amtmand Bertouch i Tønder amt, 17. 4. s. å.
- 5) Generaltoldkammerets danske forestillingsprotokol, 1803, nr. 41. Forestilling 11. 8., resolution 26. 8.
- 6) Gen.toldk. danske forestillingsprot., 1809, nr. 52, reskript 9. 5.
- 7) Komm.koll., industrif. forestillingsprot., 1812, nr. 19. Forest. 27. 2., res. 6. 4.
- 8) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1818, nr. 21, forest. 14. 4. Res. 22. 4.
- 9) Komm.koll., industrif., journals., 1824, nr. 820.
- 10) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1824, nr. 34, forest. 23. 3., Res. 31. 3.

- 11) Komm.koll., industrif., journals., 1828, nr. 131.
- 12) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1826, nr. 48, forest. 28. 3.,
res. 5. 4.
- 13) Komm.koll., industrif., journal, 1828, nr. 871.
- 14) Gen.toldk. tyske forestillingsprot., 1827, nr. 63, forest. 24. 4.,
res. 2. 5.
- 15) Komm.koll., industrif., journals., 1835, nr. 289.
- 16) Komm.koll., industrif. journal, 1840, nr. 1780, og 1842, nr. 109.

Rådhuset i Åbenrå

Af *H. V. Gregersen.*

Ved indgangen til det 19. århundrede stod det klart for alle Åbenrås borgere, at det meget snart ville blive nødvendigt at opføre et nyt rådhus til erstatning for byens gamle, brøstfældige, der havde stået helt siden tiden efter den store brand i 1610. I april 1826 blev beslutningen om en iværksættelse af de længe nærede byggeplaner omsider truffet, men da var der ganske vist også sket noget, som tvang bystyret til at gøre alvor af det påtænkte rådhusbyggeri.

Allerede 30 år tidligere havde man gjort anstalter til at få et nyt rådhus bygget. Det var dengang, da hele det danske samfund oplevede den »florissante« tid med gode indtjeningsmuligheder især for skibsfarten, der var Åbenrås livsnerve eller »byens sjæl«, som man gerne udtrykte sig. En del materialer var blevet anskaffet, men så satte Danmarks ulykkelige inddragelse i Napoleonskrigene med ét bom for alle planer om et stort og bekosteligt byggeri. De indkøbte materialer blev afhændet, efter sigende til dels bortødet, og lige vidt var man.

Men som årene gik, blev byens rådhus mere og mere brøstfældigt. I julen 1817 måtte man ovenikøbet opgive at benytte de der-værende fængselsrum, og byfogeden skulle fra nu af ud til amtsfængslet på Brundlund slot med sine arrestanter. Byens gæld som følge af krigene og de ugunstige konjunkturer i krigsårene derefter tvang dog til stadig udsættelse af det planlagte rådhusbyggeri.

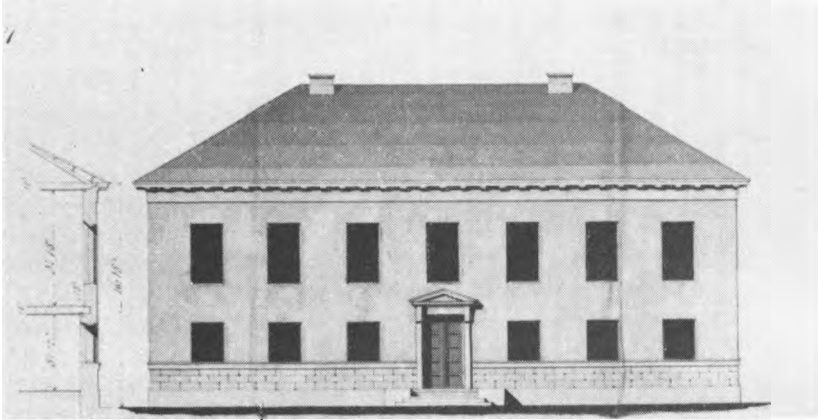
I 1826 mente magistraten imidlertid at kunne forsvare en gennemførelse af de længe nærede ønsker om et nyt rådhus. I de senere år havde Åbenrå genvundet en del af sin gamle handel, hedder det således i magistratens ansøgning af 5. april 1826,

skibsfarten var atter stigende, og byen ville derfor nu være i stand til selv at bære en stor del af omkostningerne.

Og påtrængende nødvendigt var byggeriet! Det gamle rådhus kunne nårsomhelst styrte sammen. Bygmester *Peter Callesen* havde foretaget en grundig undersøgelse af det og påvist, at bjælker og bindingsværk overalt var pilråddent, men værre var det, at murene sank. På vest-, nord- og østsiden drejede det sig om 3—4 tommer, men på sydsiden ud imod den forlængst tilkastede stadsgrav fra middelalderen var muren sunket hele 18 tommer! Endelig var det kendt af alle bystyrets mænd, at man næppe engang kunne sidde tørt i det eneste anvendelige værelse, for det var så utæt, at der ved kraftig vestenvind opstod stærk træk. Når man kender de lokale forhold og ved, hvorledes rådhuset ligger i læ for vestenvinden bag ved den sydlige udløber af bybanken, vil man forstå, at situationen har været alvorlig. Fodkoldt var der også, klagede man, på grund af de tomme og uopvarmede fængselsceller nedenunder. Byens vise mænd tog derfor med glæde imod borgmester, justitsråd *Bendix Schow*s tilbud om, at fremtidige byråds- og magistratsmøder kunne afholdes i hans statelige, senbarokke borgerhus i Slotsgade, den såkaldte »Gamle Borgmestergård«.

Når Åbenrå magistrat netop i 1826 var blevet ivrig for at få gang i det længe påtænkte rådhusbyggeri, skyldtes det ifølge dens ansøgning, at der frembød sig gode muligheder for at skaffe sig materialer til en rimelig pris, fordi badeetablisementet »Frederikslust« (»Friedrichslust«) kunne købes, da selskabet, der havde drevet dette foretagende, netop var trådt i likvidation. Den pågældende ejendom var først blevet opført i 1818, og ved en nedrivning ville materialerne derfor kunne finde anvendelse i det planlagte rådhusbyggeri. Det lod sig på den tid lettere gøre, fordi man dengang bandt stenene i kalk.

Badeetablisementet »Frederikslust« var blevet oprettet på fysikus *August Wilhelm Neubers* initiativ, men de store forventninger, man havde næret til det, var ikke blevet indfrie, og på en generalforsamling den 10. marts 1826 var det da blevet besluttet at opløse selskabet. Ved en aktietegning var der i sin tid



C. F. Hansens forslag nr. 1 (43½ alen bred).

i selve Åbenrå skaffet 2400 rigsbankdaler, og 2000 rbd. havde været kongens bidrag.

Blandt de åbenråske aktionærer var en betydelig del af bystyrets mænd, først og fremmest borgmester *Bendix Schow*, senatorerne *Hermann Frees* og *J. Lorenzen*, samt rådmændene *J. M. Habelien* og *Fr. Andresen*. Det er derfor ikke så vanskeligt at gætte sig til, hvorfor byens magistrat nogle få uger efter selskabets likvidation i en ansøgning til regeringen om tilladelse til bygning af et nyt rådhus fandt det betimeligt at fremhæve de gode tider for den åbenråske skibsfart! Ved at kombinere afviklingen og nedrivningen af »Frederikslyst« med opførelsen af et nyt rådhus reddede Åbenrås egne aktionærer deres penge, mens eventuelle tab måtte bæres af udenbys folk. Bygningen af Åbenrås nuværende rådhus frembyder således et herligt eksempel på, hvorledes en lille klike i enevældens dage forstod at udnytte og forvalte et offentligt hverv til eget bedste.

Den mand, der blev bystyrets faglige garant for det formålstjenlige i en sådan fremgangsmåde, var en af Åbenrås ansete håndværkere, bygmester *Peter Callesen*, der i sin tid også havde forestået murer- og tømmerarbejdet på »Frederikslyst«. *Peter Callesens* syn af det gamle rådhus og hans beregninger af omkostningerne til nybyggeriet blev benyttet af magistraten i dens

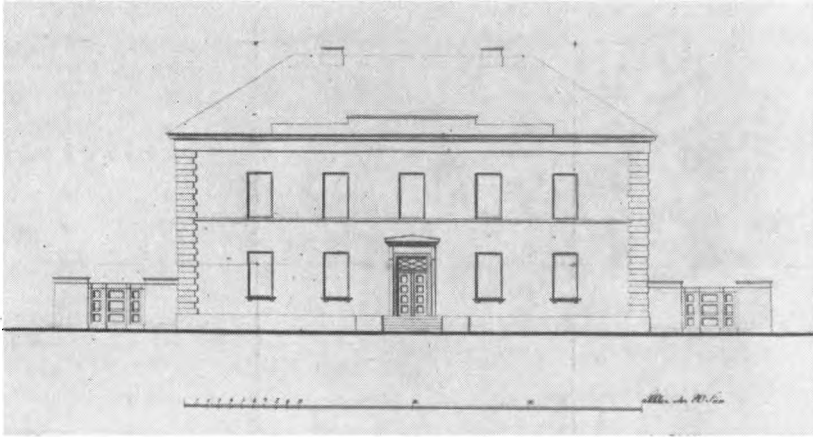
skrivelser til regeringen, og det i en sådan grad, at arkitekt *C. F. Hansen*, som vi siden skal høre, fandt det besynderligt, at een og samme person både anslog omkostningerne og påtog sig arbejdets udførelse, uden at det forinden havde været udbudt i offentlig licitation.

Men sådan skete det faktisk. Bygmester *Peter Callesen* anslog materialerne fra »Frederikslust« til at være 4460 rbdl. værd, og byen overtog derefter etablisementet for gælden, der androg 4320 rbdl. Forsåvidt skulle der være tale om et fordelagtigt køb for slet ikke at tale om, at både de åbenråske aktionærer og kongen fik indskuddene i det fallerede foretagende dækket. Det var derfor ikke så sært, at regeringens anerkendelse af de trufne dispositioner indtraf i løbet af nogle få måneder, den 23. september 1826.

For at skaffe plads til det nye rådhus, der skulle være betydeligt større end det gamle, blev bager *Jacob Carsten Brohrsgaards* ejendom erhvervet for 1280 rbdl. + bankhæftelser [efter statsbankerotten i 1813] på 162 rbdl. Derved opnåede man en byggeplads, der var 62 alen ud mod gaden og 63 alen dyb, mens det gamle rådhus kun havde målt 29½ alen. Til Brohrsgaards hus hørte også have og stald, og det var hensigten at ombygge stalden til sprøjtehus og bolig for vægterne.

Arbejdet med nedrivningen af det gamle rådhus og Brohrsgaards ejendom, samt ombygningen af stalden blev omgående overdraget bygmester Peter Callesen, der kunne anvende de nedbrudte byggematerialer til fundament for det nye rådhus, ligesom jernværk og grundsten fra det gamle rådhus blandt andet kunne blive udnyttet ved indrettelsen af de nye fængselsceller i det planlagte rådhus.

Peter Callesen var således allerede inden selve nybyggeriets godkendelse af regeringen så stærkt engageret, at man ikke godt kunne komme udenom at overlade ham det videre fornødne byggearbejde. For lettere at få sagen til at glide efter ønske hævdede magistraten da også, at Callesens overslag var så rimeligt, at det ikke ville kunne fås bedre i Åbenrå, og det måtte jo være i hans egen interesse, at nedbrydningen af de pågældende ejendomme skete så forsigtigt, at materialerne var anvendelige til nybygge-



W. F. Meyers rids B (41 alen bred).

riet. En udlicitering af arbejdet måtte derfor absolut frarådes, da den blot ville vanskeliggøre byens kontrol med dets udførelse. Desuden var ingen andre af byens murere i stand til at påtage sig en sådan entreprise. »Callesen er ikke alene en indsigtfuld, men også en retskaffen mand, som vil kunne stille behørig garanti for byggeriets holdbarhed og rigtige udførelse«. Til dette har en embedsmand i Statholderskabet på Gottorp, hvorfra skrivelsen skulle til videre behandling i Tyske Kancelli i København, i en randnote ment at burde tilføje: »Det lader til, at magistraten ikke rigtigt vil ud med sproget, idet den for enhver pris har villet lade Callesen besørge nedbrydningen af selskabshuset!«

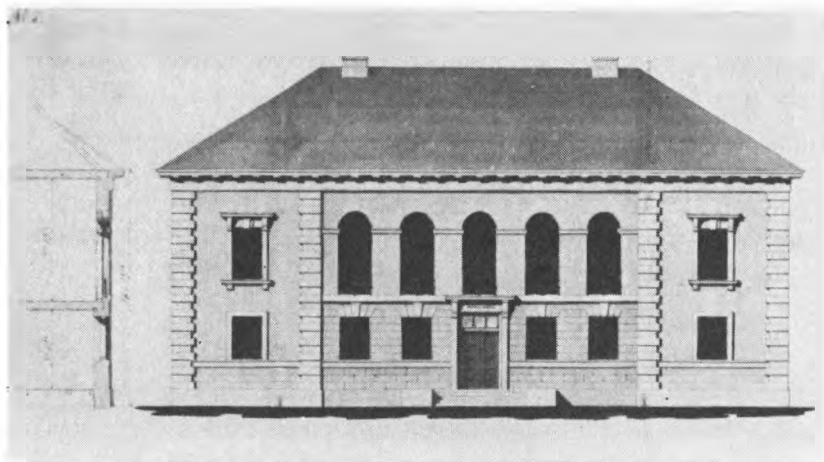
2: Efter grundens rydning var alt klar til, at man kunne gå i gang med bygningen af det nye rådhus. *Peter Callesen* udkastede derfor et foreløbigt rids over, hvorledes han og magistraten kunne tænke sig opgaven løst. Man kan vel gå ud fra, at han med hensyn til rådhusets ydre har haft det nedbrudte selskabshus »Frederikslyst« i tankerne, mens dets indre rumfordeling i hovedtrækkene har lignet det hidtidiges. I hvert fald synes han at have foreslået byrådsalen placeret imod vest, hvor den efter de ovenfor nævnte beklagelser over træk forårsaget af vestenvinden tilsyneladende også har været i det nedbrudte rådhus.

Callesens foreløbige rids blev af magistraten videresendt til nærmere arkitektonisk udformning hos bygningsinspektør *Wilhelm Friedrich Meyer*, med hvem Callesen åbenbart også tidligere har haft forbindelse. Det er måske ham, der har haft ansvaret for »Frederikslyst«s arkitektur. I et brev til Callesen — skrevet på dansk, da Callesen som håndværker ikke tilhørte Åbenrås tyskprægede patriciat — anviser Meyer, hvor han kan skaffe sig noget Segeberger kalk til det forestående storbyggeri, og hele tonen i brevet tyder på en vis fortrolighed.

I marts 1827 havde Meyer to arkitekttegninger til det nye rådhus færdige, og de gik derefter gennem Statholderskabet til godkendelse i Tyske Kancelli. I begge tilfælde var der tale om en langstrakt bygning i to stokværk, dækket af et afvalmet tag, foran hvilket en lav fronton med indskriften: »MED LOV SKAL MAN LAND BYG« fandtes. Rids A blev imidlertid straks kasseret, da projektet ville blive for stort og bekosteligt. Dets udførelse blev af Callesen anslået til at ville andrage 7.900 rbdl., mens rids B, hvorefter rådhuset med samme dybde fik en 14 fod kortere front ud imod gaden, stærkt anbefaledes. Dets udførelse anslog han til 6.700 rbdl.

Begge Meyers tegninger var gennemført symmetriske med hoveddør i midten af nederste stokværk og to vinduer til hver side. Øverste stokværk havde fem vinduer, der nøje korresponderede med vinduer og dør i nederste stokværk. Men det større rids A var udført med en kraftig, fremspringende midterrisalit, der dog virker noget usammenarbejdet med bygningens hele. Den vandrette virkning er på begge tegninger søgt udformet ved hjælp af et bredt gesimsbånd under taget og et smalt murbånd, der flugter med underkanten af vinduerne i øverste stokværk. Gennemgående kvaderliséner (hjørnerustikker) kanter bygningsværket på begge sider og giver det en tydelig indramning, der navnlig på det mindre rids B, hvor den noget umotiverede midterrisalit fra rids A er fjernet, giver et fuldendt indtryk af koncentration.

I Tyske Kancelli, hvortil de åbenråske byggeplaner var indgået, lod man overbygningdirektør, konferensråd *Christian Frederik*



C. F. Hansens forslag nr 2 (43½ alen bred).

Hansen udtale sig om de foreliggende skitser, og dermed indtrådte en ny fase i det åbenråske rådhusbyggeris historie.

C. F. Hansen, hvis forældre for øvrigt stammede fra Husum, havde på det tidspunkt gennem en menneskealder været det Danske Monarkis førende arkitekt. Han havde allerede i slutningen af det 18. århundrede vundet sig et navn som bygningsinspektør for Holsten med bopæl i Altona, hvor en betydelig del af patricierhusene — især i gaden Palmaille — er tegnet af ham. Ved århundredskiftet blev han kaldt til København, hvor han i sin egenskab af overbygningsdirektør prægede bybilledet i nyklassicismens ånd.

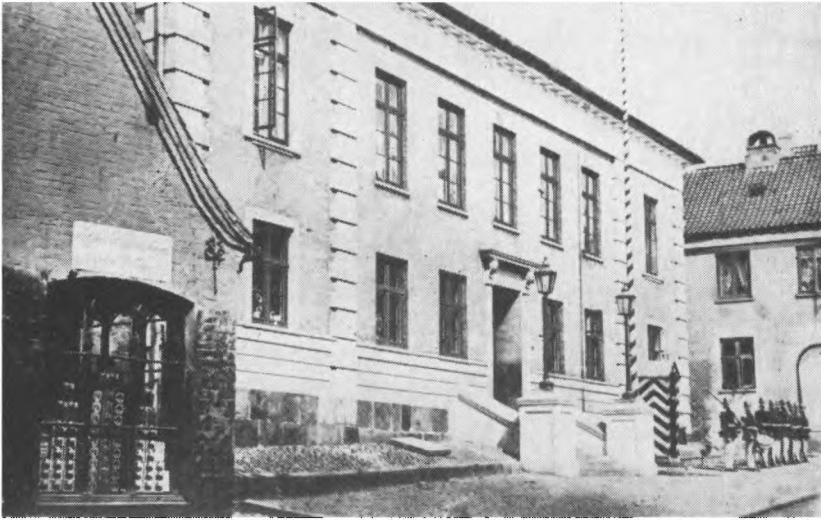
I sin udtalelse om de to skitser foretrak *C. F. Hansen* naturligvis straks rids B, men fandt, at nederste stokværk burde være lavere, i stedet for 6½ alen 5½ alen. Derved ville bygningen vinde i breddevirkning. Uopfordret udarbejdede han derefter to nye forslag, der begge havde samme dybde som på Meyers rids, men var en alen lavere og lidt bredere, nemlig 43½ alen inod 41 alen på Meyers rids B. Ydermere anbragte *C. F. Hansen* syv vinduer i øverste etage og seks i nederste, grupperet omkring hoveddøren i midten.

C. F. Hansens forslag nr. 1 forekom Åbenrå magistratsmedlem-

mer noget »einfach«, vel sagtens fordi det stilmæssigt lå nyklassicismen betydeligt nærmere end Meyers rids B (for slet ikke at tale om hans rids A), idet han skabte en kraftigere breddevirkning ved at fjerne kvaderliséerne eller hjørnerustikkerne på Meyers rids. C. F. Hansen lægger nemlig sjældent så stor vægt på koncentrationen i sine bygningsværker. Den vandrette virkning uddybede han desuden ved hjælp af brede murkvadere mellem sokkelen og gesimsbåndet under den nederste vindueskant, ligesom en tandsnitfrise under taget i forening med et bredt gesimsbånd understreger bygningens bredde. Forslag nr. 1 er således i mange henseender et typisk arbejde af C. F. Hansen. Det virker i bredden, er midtsamlet omkring hoveddøren, der dog i overensstemmelse med Meyers rids indrammes af en klassisk trekantgavl og et par pilastre uden udsmykning.

Selv har *C. F. Hansen* åbenbart ikke fundet sit forslag nr. 1 helt tilfredsstillende. Dertil var det i for høj grad kalkeret over en andens arbejde. Han lavede derfor — stadig, hvad der er typisk for manden, på eget initiativ! — et forslag nr. 2, der må anses for at være et langt mere karakteristisk arbejde af denne kunstner. I virkeligheden er der blot tale om en variation af det façadeskema, han tidligere havde anvendt på Metropolitanskolen i København. C. F. Hansens stilpræg havde først og fremmest det antikke Rom og renæssancens Italien til forbillede og i så henseende er hans forslag nr. 2 et typisk eksempel på, hvad han forstod ved nyklassicisme.

Bygningen optræder her delt i tre partier, to sidepartier omkring et bredt midterparti, tydeligt adskilt ved rustika og ved forskellige vinduestyper. Midterpartiet har nemlig i øverste etage fem meget høje rundbuede vinduer, mens sidepartierne hver for sig må nøjes med et noget mindre vindue, der er indrammet på samme måde som hoveddøren. Den græske trekantgavl er forsvundet og erstattet af en overligger, der er langt mere karakteristisk for empirens byggestil. I nederste stokværk er vinduerne overalt langt mindre end de tilsvarende ovenover og dertil kom, at midterpartiet i stueetagen er forsynet med kvadret murværk, mens det var tanken, at de øvrige murflader ligesom på de fleste



Åbenrå rådhus omkring 1880. Indtil 1888 var der militærforlægning på rådhuset, og fotografiet må derfor stamme fra før dette år.

af C. F. Hansens bygningsværker skulle pudses med mørtel af brunlig-grålig farve.

C. F. Hansens forslag nr. 2 er således ualmindelig klart opbygget efter tidens klassiske mønster med lodret tredeling og vandret todeling. Åbenrå ville have haft en bygning af høj kunstværdi, hvis dette forslag var blevet udført.

3: Den 10. juli 1827 afleverede C. F. Hansen sine to forslag, ledsaget af følgende bemærkninger: Han ville ikke nægte, at han havde foretrukket façaden på Meyers rids B, men havde alligevel omarbejdet den, fordi han forneden ønskede en lavere etagehøjde, således som det fremgik af begge hans forslag. Han gjorde samtidig opmærksom på, at façaden på hans forslag nr. 2 bar mere præg af en offentlig bygning. Man behøvede ikke at frygte, at den øgede dekoration ville fordyre byggeriet nævneværdigt, da man sparede ved den ringere højde. Det vigtigste var de rette proportioner (»Das Meiste hat seinen Grund in den richtigen Verhältnissen«) hævdede han og giver dermed i virkeligheden nøglen til den rette forståelse af sin arkitektur.

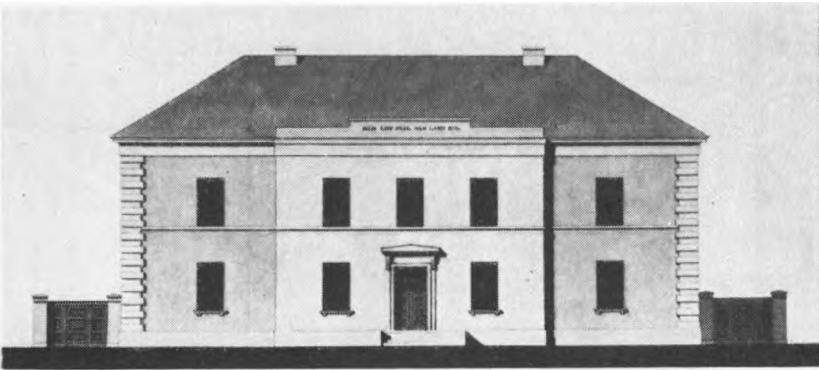
Da Åbenrå magistrat den 24. august 1827 havde C. F. Hansens

forslag til behandling, var den straks begejstret, fordi han havde anbragt to vinduer mere i hver etage. Den fandt også, at hans forslag nr. 2 viste en »elegantere« byggestil, og den anerkendte, at den mere bar præg af at tilhøre en offentlig bygning, men der var alligevel forskelligt at indvende imod hans forslag. Hverken vinduer eller hoveddør fra »Frederiksløst« ville kunne finde anvendelse, og desuden havde *Peter Callesen* ment, at de fem meget høje vinduer i midterpartiets øverste stokværk ville gøre muren mindre solid. Trykket på midten ville blive for stærkt. Udgifterne ville også blive for store. Callesen havde anslået dem til at andrage 9112 rbd. for forslag nr. 1 og 9989 $\frac{3}{4}$ rbd. for forslag nr. 2.

Noget helt andet var, at den indre rumfordeling var langt bedre i C. F. Hansens forslag nr. 2. I forslag nr. 1 havde han nøje fulgt den indre fordeling af rummene i Meyers rids, men i sit forslag nr. 2 havde han handlet på egen hånd. I stueetagen var der skabt en bredere korridor, ud til hvilken samtlige indgange til fængsler og borgervagtstue gik, ligesom udgangen til fængselsgården var anbragt lige over for hovedindgangen. Fangevogterens soveværelse, der på Meyers rids havde ligget lige op til fængslet, flyttede C. F. Hansen fremad, hvorved hele arrestforvarerens lejlighed samlede i rådhusets sydlige ende. Fængselscellerne anbragtes mod vest ud mod gården, tre til højre for trappen og et til venstre.

Trappen var langt at foretrække for den på Meyers rids, der havde afrundede trin, fordi det var trappen fra »Frederiksløst«, der skulle anvendes. Fængslerne var mere rummelige, og køkkenet havde en bedre beliggenhed ud til gården. Hvad man fandt allerbedst ved C. F. Hansens forslag nr. 2, var imidlertid rådhus-salens placering på 1. sal bag ved midterpartiets fem vinduer ud til gaden. Enden på forhandlingerne blev derfor, at man ønskede bygningens indre indretning efter C. F. Hansens forslag nr. 2, men til façade ønskede man Meyers rids B, dog med det forbehold, at der kom to vinduer mere i hvert stokværk.

Nu gik der en rum tid, hvor magistraten intet hørte til byggeplanens videre skæbne hos de forskellige øvrighedsinstanser. Den 5. december 1827 måtte den rykke for en godkendelse af den trufne beslutning, da man skulle have materialer indkøbt.



W. F. Meyers rids A (48 alen bred).

Først den 16. februar 1828 kom der atter gang i planerne, idet C. F. Hansen da afgav svar på magistratsbeslutningen af 24. august 1827. Han afviste heri blankt magistratens (eller rettere Peter Callesens) betænkeligheder med hensyn til bygningens holdbarhed i tilfælde af byggeri efter forslag nr. 2. »Ingen sagkyndig vil anse halvcirklede buevinduer, der er ordentligt ommurede, for svagere end sædvanlige firkantede vinduer, især da ikke, når sidepartierne danner en solid modvægt«.

Problemet med vinduer og hoveddør fra »Frederikslyst« havde C. F. Hansen af gode grunde ikke haft nogen anelse om, men ikke desto mindre slog han endnu et slag for sit forslag nr. 2. Udsmykningen måtte ikke virke afskrækkende, hvis man ønskede, at rådhusets façade skulle afvige fra et sædvanligt beboelseshus, skrev han. Vinduerne fra »Frederikslyst« kunne jo anvendes på de tre andre sider, og døren anbringes indvendigt. Trappen fra badetablisementet ville han derimod under ingen omstændigheder tilråde at bruge. Med sine afrundede trin ville den slet ikke kunne anbringes efter hans forslag nr. 2.

Callesens overslag fandt C. F. Hansen alt for overfladiske, idet detaljer af enhver art savnedes. Skønt Meyers rids A var een alen højere og $4\frac{1}{2}$ alen bredere, havde Callesen alligevel beregnet, at der ville blive brugt 50.000 mursten færre til dette end til et byggeri efter C. F. Hansens forslag. Overbygningsdirektøren hævdede derfor, at hans forslag ville blive adskilligt billigere at

udføre end anslået af den åbenråske bygmester og udnyttede lejligheden til et angreb på den store vilkårlighed som følge af den dobbelte entreprise, der i virkeligheden var tale om, idet Callesen først forestod nedbrydningen af de pågældende ejendomme og lod dem taksere af sig selv, hvorefter han skulle foretage indkøbet af nye materialer og selv lave et nyt overslag over omkostningerne. En offentlig licitation havde været det eneste rigtige, men da magistraten »så tillidsfuldt« havde bundet sig til Callesen, sluttede C. F. Hansen med at anbefale, at man holdt sig til ham og appellerede til hans »så højt priste retskaffenhed og kundskaber«.

Da der ingen udvej syntes for forslag nr. 2, foreslog han, at man fjernede »den arkitektoniske udsmykning« på dette forslag, således at facaden fik vinduerne og hoveddøren fra »Frederikslyst«. Vinduerne i stueetagen skulle dog afkortes med de underste ruder. Han vedlagde et forslag nr. 3, der ikke mere synes at være bevaret, men det er der kun ringe grund til at beklage, da det var dette, der blev fulgt ved opførelsen af Åbenrå rådhus.

Omend Åbenrå ved forkastelsen af C. F. Hansens forslag nr. 2 gik glip af et stykke arkitektur, der på fortrinlig måde kunne have tjent til at illustrere vor hjemlige nyklassicisme, er der trods alt kun grund til tilfredshed med den løsning, som de lange forhandlinger om byggeriet fik. Stilmæssigt harmonerer det nuværende rådhus, sådan som det har stået siden indvielsen på dronning Mariæ fødselsdag den 28. oktober 1830, på en stilfærdig, men tillige værdig måde med det åbenråske købstadsmiljø. Det vidner på en god måde for efterslægten om borgerkabets nøjsomhed og sans for nøgternhed i empiretiden.

Henvisninger: Fremstillingen bygger på materiale i RA., pk. TKIA. D 62 I, hvor de fire her afbildede arkitektforslag af facaden, samt desuden af den indre rumfordeling, findes. Af den øvrige litteratur om Åbenrå rådhus kan anføres: Carl E. Johnsen (Emil Ruge): Aabenraa Raadhus (Vor Hjemstavn, s. 159—167), hvori de økonomiske forhold i forbindelse med byggeriet særligt omtales, og Knud Voss: Empirens danske rådhus (Arkitekten, ugehefte, 1954, s. 279), hvor C. F. Hansens autorskab for første gang er påvist, idet der i en forestilling til kongen i 1828 anføres: »Conferentzrath Hansen hat den Riss entworfen«. Om »Frederikslyst«: Carl E. Johnsen (Emil Ruge): Badeetablissementet »Frederikslyst« ved Aabenraa (Sprogforeningens Almanak 1934, s. 40—61).

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: arkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: overlærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe
pastor Tage Holm, Vojens
overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå
pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel
gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder
adjunkt Knud Fanø, Tønder
professor, dr. phil. Troels Fink, Århus
provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede
landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg
fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård
museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

museumsinspektør J. Slettebo,
Sønderborg, fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,
Brorsonsvej 29, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:
Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: Peter Kr. Iversen,
Kystvej 10, Åbenrå

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter
bestilles hos kassereren

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos
Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Sønderjyske årbøger er Historisk samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent plus
forsendelsesomkostninger er f. t.
10,— kr. årligt

indmeldelser modtages af
alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd.

Sønderjyske årbøger i kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

